

De oorsprong van de Rijnlands-Limburgse tweetonigheid

Een analyse met bijzondere aandacht voor de korte klinkers voor obstruent

In de meeste studies die zich over de oorsprong van de Rijnlands-Limburgse tweetonigheid hebben uitgelaten, wordt die oorsprong in de apocope van een onbeklemtoonde vocaal gezocht. Wanneer aan die vocaal bepaalde beklemtoonde klinkers of diftongen, gevolgd door een stemhebbende syllabegrens voorafgingen, zou de energie die door de apocope anders verloren zou zijn gegaan, zich op het beklemtoonde vocalische element geconcentreerd en zo zijn stoottoon en het ontstaan van opposities met niet-stoottonige (sleeptonige) vocalen veroorzaakt hebben. Deze causale verbinding van stoottoon met apocope is echter een schoolvoorbeeld van de redeneringsfout die als *cum hoc, ergo propter hoc* bekend staat. In wat volgt wordt aangenomen dat de stoottoon die we in de genoemde door apocope getroffen gevallen aantreffen, niet door die apocope is ontstaan, maar al voorhanden was vóór de apocope tot stand kwam (zie in dit verband ook voetnoot 29) en wordt een andere verklaring van de tweetonigheid gegeven. Wel heeft de apocope in belangrijke mate aan de fonemisering van de toonaccentoppositie bijgedragen, maar ze is daar niet alleen voor verantwoordelijk. Vgl. voor deze problematiek ook mijn studie van 2009: 129-130.

1. De groei van een inzicht

De toonaccentproblematiek bij korte klinkers voor obstruent is lange tijd niet onder de aandacht van de onderzoekers geweest.

Dat heeft te maken met een eenzijdige aandacht voor de stoottoon in makkelijk waarneembare situaties, namelijk bij lange klinkers, diftongen en combinaties van korte klinkers met sonoranten. Daarbij bleven korte klinkers in andere posities buiten beschouwing. De drie eerst genoemde gevallen konden van het begin af (Nörrenberg 1884) op klankhistorische basis in twee groepen ingedeeld worden: een met spontane stoottoon en een met combinatorische stoottoon.⁽¹⁾ Het gevolg van het voorkomen van deze laatste was natuurlijk het bestaan van een restcategorie: de gevallen die het complement van de combinatorische stoottoon vormden. De Rijnlandse onderzoekers zijn tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw niet op het idee gekomen dat die een eigen toon hadden: de sleeptoon. En Frings in zijn synthese van 30 jaar onderzoek spreekt, hoewel hij op bescheiden schaal al met minimale paren werkt die zich door het toonaccent onderscheiden, in verband met de sleeptoon nog van *Accentslosigkeit* en *Schärfungslosigkeit* (Frings 1916:25,39).⁽²⁾ Hij had toen wel al kennis genomen van een artikel van Kern 1909 over de betoning in zuidelijke Nederlands-Limburgse dialecten, waarin de zaken door een Rijnlandse bril werden bekeken, maar nog niet van het proefschrift van Grootaers over het dialect van Tongeren. Daarvan was het eerste deel in 1908 in Leuvense Bijdragen verschenen. Het bevatte op p. 218-229 beschouwingen over de toonaccenten.⁽³⁾ Grootaers verdiepte zich niet in de klankhistorische basis van de toonaccenten (hij nam wel een verband aan tussen stoottoon en apocope), maar

(1) De terminologische verwarring die een hele tijd geheerst heeft, doet daaraan geen afbreuk.

(2) In een nieuwe poging tot synthese van Frings uit 1934 is wel een groeiend bewustzijn van de polariteit in de toonaccentsystemen vast te stellen. In een aanhangsel daarvan, dat op het toen pas verschenen boek van Welter 1933 ingaat en kennelijk pas na afsluiting van zijn manuscript tot stand is gekomen, drukt hij de verruiming van zijn inzicht uit: "W(elter) hat das Verdienst, gerade die Polarität besonders scharf betont und das ganze Lautsystem einer ma. und der näheren und weiteren Landschaft, in der sie steht, von dieser Polarität her dargestellt zu haben. Das ist ein wesentlicher Fortschritt" (p. 149). Frings heeft echter na dit artikel geen studie van de toonaccentproblematiek meer gemaakt.

(3) Een overzicht van de schuchtere eerste aanlopen van Limburgs toonaccentonderzoek vóór Grootaers is te vinden bij Leenen 1952.

hij plaatste ze wel in oppositie tegen elkaar als *sleeptoon* en *stoottoon*. Ook noemde hij, in opvallend contrast met de Rijnlanders, de *sleeptoon* “de normale en meest gebruikte toon van ons dialect” (p. 223). En zeer opvallend: van zijn minimale paren is het demonstratievoorbeeld er een met een oppositie van korte klinkers voor obstruent: *mɛ²skə* ‘mesje’ : *mɛ¹skə* ‘muisje’ (p. 221).⁽⁴⁾

Het is zonder meer mogelijk uit het rijke materiaal van Grootaers’ proefschrift over het dialect van Tongeren de herkomstregels van de twee toonaccenten in dat dialect te construeren. Daarin zouden dan ook de korte klinkers voor obstruent binnen het kader van de complementariteit van de geconditioneerde *stoottoon* en zijn *sleeptonige* tegenhanger hun plaats kunnen hebben. Maar dat heeft niemand gedaan, ook Grootaers zelf niet, die direct na de Eerste Wereldoorlog het Rijnlands onderzoek met zijn onderscheiding van spontane en combinatorische *stoottoon* leerde kennen (Grootaers 1921), maar niet de behoefte gevoeld heeft om de Tongerse korte klinkers voor obstruent in dat regelapparaat in te passen of ermee te confronteren. Zijn streekgenoot Leenen, die in zijn dissertatie van 1913 de accentverdeling nog ondoorzichtig vond,⁽⁵⁾ deed in 1921 wel een poging. Hij nam het schema met spontane en

(4) Het zal uit dit alles wel duidelijk zijn dat wanneer Limburgers de *sleeptoon* als het opvallendste kenmerk van hun dialect beschouwen, ze dat niet in de eerste plaats op basis van eigen waarnemingen doen, maar wel op die van een onderzoekstraditie die op Grootaers teruggaat. En hetzelfde geldt voor Rijnlanders die de *stoottoon* als het opvallendste kenmerk van hun dialect beschouwen. Hier gaat het om een onderzoekstraditie die in laatste instantie op Nörrenberg teruggaat en waarin Frings de term *Schärfung* heeft doorgezet, die hij aan Wrede te danken had (Frings 1916:IX). Op die traditie gaat ook de sinds Schmidt 1986 gebruikelijke fonetische aanduiding van de *stoottoon* met een geëxponeerde 1 en van de *sleeptoon* met een geëxponeerde 2 terug.

(5) Van het onuitgegeven proefschrift van Jozef M.A. Leenen, *Limburgsche en Brabantsche Dialecten, een proeve van synthetisering* bevinden zich twee handgeschreven exemplaren in het Leuvense Archief Dialectologie. De bekendheid van de auteur (“Maar de zaak is zoo ingewikkeld en zoo weinig bestudeerd dat het gewaagd zou zijn in een synthetische studie als deze er nog iets meer over te willen zeggen”) staat in het ene exemplaar op p. 36, in het andere op p. 53.

combinatorische stoottoon evenals de drie opbouw mogelijkheden van deze laatste (gesloten lange vocalen en diftongen, combinaties van korte klinkers met sonoranten, gerekte klinkers) uit het Rijnlands onderzoek over en voegde er een vierde aan toe: “korte klinker voor (oorspronkelijk) twee explos./fricat.: *krabben*.” (p. 91). Daarmee zijn kennelijk gegemineerde stemhebbende obstruenten bedoeld. Die formulering is eigenlijk te ruim, want het gaat uitsluitend om explosieven (-*bb*-, -*dd*-, -*gg*-), zoals ik o.a. in Goossens 2009:143-144 betoogd heb. In aansluiting hierbij is dan verwonderlijk wat bij Leenen op de volgende bladzijde te lezen staat: “Daarvan afgezien (namelijk: van de sleптоon bij de complementen van de combinatorische stoottoon voor stemloze consonant, J.G.) heeft het stootaccent in deze groep alleen onbeperkt ingang gevonden bij korte klinkers, die alzoo een \pm zelfstandige tusschengroep vormen met automatisch verband tusschen accent en karakter van de volgconsonant.” Ik kan de tegenspraak tussen deze twee citaten alleen verklaren door aan te nemen dat Leenen het in het tweede over andere (b.v. Kempense) Limburgse dialecten heeft dan in het eerste (b.v. Tongerlandse). In ieder geval worden hier de korte klinkers voor obstruent voor het eerst expliciet in het onderzoek betrokken.

Een aanzienlijke vooruitgang maakte het onderzoek van de toonaccenten met de studies van Welter. Niet zozeer met zijn eerste boek over het dialect van Eupen en omgeving (1929). Daarin staat hij nog volop in de Rijnlandse traditie, hoewel hij de Limburgse literatuur over het onderwerp kent en blijkbaar ook al persoonlijk contact met Grootaers heeft gehad.⁽⁶⁾ Wel met zijn tweede, over Montzen en het noordoosten van de provincie Luik (1933), waarin de medewerking van Grootaers op de titelbladzijde wordt vermeld. De sleптоon krijgt hier naast de “Schärfung” een eigen naam, *Trägheitsakzent*, en ook een eigen fonetische markering, een punt na de vocaal of diftong

⁽⁶⁾ Zie Welter 1929:49, voetnoot 1. Dit contact is kennelijk te laat tot stand gekomen om het concept van het boek nog te veranderen.

(wel overgenomen van Grootaers). En nog meer opvallend: voorafgaand aan de beschrijving van de voorwaarden van de stoottoon staat een eigen beschrijving van de voorwaarden waaronder de sleптоon optreedt. Dat is o.a. het geval “in allen ein- oder mehrsilbigen Wörtern, in denen auf den haupttonigen Vokal ein stimmloser Reibelaut” of ook “ein stimmloser Verschlusslaut folgt“ (p. 53, 54). In de reeks voorbeelden met stemloze fricatief is de sleptonige vocaal in een aantal gevallen lang (b.v. *va:²s(t)* ‘vast’, *flæ:²š* ‘fles’), in andere kort (b.v. *bæ²sam* ‘bezem’, *mo²šəl* ‘mossel’), in die met stemloze occlusief is hij steeds kort (b.v. *mæ²ts* ‘mes’, *dī²k* ‘dik’). De rekking voor fricatief, waarin “die auftretenden Langvokale vielfach in sekundäre Diphthonge gespalten sind und bei der die Quantitäten derjenigen der anderen unter’m Trägheitsakzent erfolgten Dehnungen genau entsprechen, ist ein wesentlich ripuarisch-mittelfränkischer Lautwandel“ (p. 68), waarvan de frequentie in het noordoosten van de provincie Luik van oost naar west afneemt. Op dit verschijnsel kom ik nog terug. Waar hier echter vooral de nadruk op moet worden gelegd, is dat Welter als eerste de sleптоon als oorzaak van de rekkingen voor stemloze fricatief (spirant) beschouwt.

Wat Leenen in 1921 in verband met de korte klinkers voor occlusief nog gebrekkig geformuleerd had, kunnen we bij Welter 1933:83 in alle duidelijkheid lezen: “Die Schärfung erscheint endlich in allen mehrsilbigen Fällen, in denen auf einen Kurzvokal ursprünglich geminierter stimmhafter Verschlusslaut folgt.” Als voorbeelden (vgl. ook de §§ 53, 61 en 64 op p. 18 en 20) geeft hij o.a. *to²bə*, pl. van *to²p* ‘tob’ (emmer), *šo²də* ‘schudden’ (gieten) – hier ontbreekt de tegenhanger met finale dental –, *mo²gə*, pl. van *mo²k* ‘mug’. Hij voegt er terecht aan toe dat dit stoottoon-type bij Frings nog ontbreekt. Maar dat wil niet zeggen dat Welter hier de klankhistorische samenhang al volledig begrepen heeft. In gevallen als *to²p* ‘emmer’ en *mo²k* ‘mug’ met hun slepton, die pas door apocope van een finale sjwa eenlettergrepig zijn geworden, beschouwt hij kennelijk de slepton als een klankwettig kenmerk van een korte klinker

voor stemloze occlusief.⁽⁷⁾ Door de klinkerapocope zouden die eigenlijk a fortiori stoottonig moeten zijn.⁽⁸⁾ Ze zijn door analogie naar de gevallen met historisch stemloze occlusief sleep-tonig geworden. In Tongeren hebben ze blijkens de woordenlijst van Grootaers 1911 hun stoottoon bewaard.

Het derde boek van Welter, over Aken en omgeving (1938), dat nogal veel auditief impressionisme bevat, biedt in verband met ons probleem geen nieuwe inzichten. Het maakt wel duidelijk (zie vooral p. 64-67), dat hier in verband met de korte klinkers voor obstruent *grosso modo* dezelfde toestand wordt aangetroffen als in het noordoosten van de provincie Luik en dat de rekkingen voor spirant er bijzonder goed vertegenwoordigd zijn (p. 64-66 en 100-102). Gevallen als *be²t* 'bed' en *kre²p* 'krib' plaatst hij nog steeds bij de woorden met korte klinker voor stemloze occlusief, maar hij voegt er wel in een voetnoot aan toe dat ze ten zuidoosten van Aken "alte Schärfung bewahrt" hebben (Welter 1938:67). Van de twee bijdragen uit Nederlands Limburg uit dezelfde tijd, Tans 1938 en Dols 1944 (gepubliceerd 1953), is de eerste van belang omdat hij vooral voor de zuidelijke rand van die provincie aanvullende gegevens levert voor de observaties van Welter. Ik kom daarop nog terug. De tweede is onontbeerlijk voor de studie van de invloed van de

(7) Dat blijkt duidelijk uit de lijst voorbeelden van dat type op p. 54, die ook de woorden *pla²k* 'plag', *be²t* 'bed' en *kri²p* 'krib' bevat (*ta²k* 'tak' is in dit verband twijfelachtig).

(8) Jongen (1967:144, voetn. 3) noemt Welters sleeptonige noteringen in deze gevallen "op zijn minst twijfelachtig." Hij noteerde zelf "voor verschillende Montzenaars vormen met duidelijke stoottoon", maar wijst er wel op dat de stoottoon bij korte klinkers voor occlusief "een ietwat bijzonder fonisch karakter heeft." Op dat karakter ga ik beneden nog in. Overigens is het goed denkbaar dat Welter door dat bijzonder fonisch karakter zijn eigen Eupense sleep-ton in het Montzens "hineingehört" heeft. In het Eupens hebben de korte klinkers na de sjwa-apocope en de daarop volgende finale verstemlozing van de oude geminaten wel degelijk sleepton gekregen. Uit Welter (1929:8-14) heb ik de volgende gevallen samengesprokkeld, die in dat werk geen toonaccentteken dragen en dus sleepton moeten hebben: *pla²k* 'Tuchfetzen', *pæ²t* 'Kröte', *be²t* 'Bett', *tɔ²p* 'Eimer', *rø²k* 'Rücken', *trø²k* 'zurück', *bræ²k* 'Brücke'.

analogie op de gestalte van de toonaccent-systemen, maar gaat niet in op ons probleem.

De volgende substantiële bijdrage is die van Stevens (1951, 1955, ook 1952). Enkele jaren voordien had Grootaers (1944) sterk de nadruk gelegd op de fonologische relevantie van de toonaccentopposities en die met lange Tongerse lijsten lexicale en grammatische minimale paren gedemonstreerd. Stevens neemt dat standpunt over en tast in Oost-Haspengouw de efficiëntie van de methode af. Hij slaagt erin het gebied rond Tongeren, waar door het stoottonige karakter van korte klinkers voor historische *-bb-*, *-dd-*, *-gg-* zich een oppositie met de sleeptoon in korte klinkers voor historisch stemloze occlusieven heeft gehandhaafd, langs de westkant en (minder duidelijk) langs de noordkant af te bakenen. Elders in de provincie vinden we een “stoottonige verwerkelijking van alle korte klinkers vóór moderne stemloze occlusief.” De grens loopt “ten W. van Diepenbeek-Vliermaal-Piringen-Lauw” (Stevens 1955:140). Waar Welter in de taalhistorische beoordeling van de oppositie bij korte klinkers voor occlusief nog onduidelijk is, ziet Stevens dat deze klinkers in het systeem van de geconditioneerde stoottoon en zijn complementaire sleeptoon moeten worden ingepast, maar hij ziet ook dat de types *tob*, *bed*, *mug* “in het geheel der woorden met korte vokaal voor stemloze okklusief of spirans (...) met hun stoottoon geïsoleerd stonden” (p. 139). Op de vraag waarom de gelijkschakeling van de toonaccenten in het grootste deel van de provincie een stoottoon in plaats van de klankwettig te verwachten sleeptoon heeft opgeleverd, gaat hij niet in.

Langs de oostkant van het Tongerse gebied met een klankwettige verdeling van sleep- en stoottoon bij korte klinkers voor occlusief botste Stevens met zijn minimale-paren-methode op moeilijkheden. Al zijn inspanningen leverden niets anders op dan de constatering “dat en de onderzoeker en de zegslieden geen verschil horen of voelen tussen de categorie woorden met “klankwettig verwachte” sleeptoon en die met dito stoottoon”

(Stevens 1955:141). Maar als er ten tijde van zijn onderzoek geen oppositie meer voorkwam, dan moest die er ten minste in een strook dorpen “van Val-Meer en Zichen-Zussen-Bolder noordwaarts tot Eigenbilzen” vroeger toch bestaan hebben, want bij verwachte stoottoon werd dezelfde historisch korte klinker er opvallend meer open gerealiseerd dan bij verwachte sleeptoon (*vad* ‘vod’ tegen *pot* ‘pot’, *bæd* ‘bed’ tegen *net* ‘net’ enz.) (p. 141). De oplossing van het raadsel heeft Cajot 2001 (vgl. ook Cajot 2006) gegeven: hier is het accentcontrast verdwenen. De vocaalopening, samen met diftongeringen en vocaalverkortingen in bepaalde verbindingen bij stoottoon enerzijds, vocaalrekkingen bij sleeptoon anderzijds hebben tot een volkomen complementaire verdeling van beide toonaccenten en dus tot een opheffing van de oppositie geleid. De auditieve indruk van die niet meer opponerende korte klinkers is die van een stoottoon (Stevens 1955:141).

Evenals Belgisch Overmaas kent Limburgs Haspengouw vocaalrekkingen voor stemloze fricatief (spirans). Maar over de verhouding daarvan tot de sleeptoon is Stevens 1951 minder duidelijk dan Welter. Hij behandelt ze na een paragraaf a over de polytonie (p. 238-239) apart in een paragraaf b (p. 239-240) en laat daarop dan een paragraaf c over de vocalisatie van *ch* voor *t* (type *naat* ‘nacht’) volgen (p. 240-241). De rekking komt voor “in een groot Centraal-Haspengouws gebied ten O. van de betoningslijn tot Kortesseem, Vliermaalroot, Overrepen, Widooie en Lauw”, met uitlopers in het noorden en oosten. Voor *ch* is ze “over heel het Haspengouws betoningsgebied verspreid.” De met klinkerrekking gepaard gaande vocalisering van de *ch* passen in dat geheel. Alleen bij deze vocalisering legt Stevens een verband met Overmaas en het Ripuarisch. Maar in de paragrafen b en c wordt niet gewezen op een verbinding met de sleeptoon. Wel luidt het dat Hasselt voor spirant een korte sleeptonige klinker heeft. Daaruit mag men wellicht afleiden dat Stevens het niet nodig gevonden heeft, het sleeptonig karakter van de Haspengouwse rekkingen te beklemtonen. Maar evenals Grootaers demonstreert hij de distinctiviteit van

de toonaccenten in de eerste plaats met een voorbeeld van korte klinkers voor fricatief: *mɛ'skə* 'mesje' : *mɛ'skə* 'meisje' (p. 238).

Meerdere voorbeelden met toonaccent-tegenstellingen in deze positie vinden we in de synchronisch opgezette fonologie van het dialect van Moresnet bij Jongen (1972:51-52). Er zijn dus ten minste twee delen van het betoningsgebied (Overmaas en Tongeren met omgeving) met een fonologisch relevante oppositie bij korte klinkers voor fricatief. Het moet dan ook als een terugval worden beschouwd als Schmidt (1986:125-126 en 2002:142, 209) de constatering van Jongen dat er opposities bij korte klinkers voor obstruent bestaan, betwijfelt of zelfs voor ongeloofwaardig houdt. Schmidt, die uit het Moezelfrankische Mayen stamt, waar de opposities zich tot lange klinkers, diftongen en combinaties van korte klinkers met sonoranten blijken te beperken, heeft daaruit terecht geconcludeerd dat bij korte klinkers voor obstruenten neutralisatie van de oppositie voorkomt, maar ten onrechte dat die toestand voor het hele polytone gebied zou moeten gelden.

De voorlaatste stap heb ik dan gezet in 2006, 2009, 2014. De beschreven gebieden in Overmaas⁽⁹⁾ en rond Tongeren zijn als resten van een afbrokkelend veel groter geheel te beschouwen dat een verdeling van de toonaccenten heeft gekend, die het complete vocalisme bevat en met de begrippen spontane en geconditioneerde stoottoon volledig kan worden omschreven. Maar bij de geconditioneerde stoottoon dient wel te worden gelet op de distributionele mogelijkheden van dit verschijnsel. Als die voorhanden zijn werkt de regel; zijn ze dat niet, dan verschijnt de sleптоon. Bij de historisch gesloten lange klinkers en diftongen, gerekte klinkers en verbindingen van korte klinkers met sonorant werkt hij onbeperkt, bij korte klinkers voor occlusief werkt hij alleen als er combinaties met historisch

(9) Het zuidelijkste stuk van de begrenzing van dit gebied langs de westkant is met een lijn ten westen van Sint-Martens-Voeren – Reijmerstok beschreven door Welkenhuizen 2010.

stemhebbende geminaten bij zijn betrokken. Is dat niet het geval, dan verschijnt de sleeptoon. Bij de korte klinkers voor fricatief tenslotte kan de regel niet werken omdat intervocalisch alleen stemloze fricatieven voorkwamen en verschijnt dus altijd sleeptoon.

Toch zijn er in beide relictgebieden in beperkte mate toonaccent-opposities aan te treffen, die bij de combinaties met occlusief het domein van wat bij geminaten mogelijk is, overschrijden en bij de combinaties met fricatief het postulaat van de onmogelijkheid doorbreken. Voorbeelden met occlusief uit het dialect van Moresnet: *ë zi't* 'hij zit' : *ë zi't* 'hij zaait', *dër klo²pt* 'jullie kloppen' : *dër ro¹pt* 'jullie roepen' (Jongen 1972:51). Uit het dialect van Tongeren: *ich boe²k mich* 'ik buk mij' : *në boe¹k* 'een boek' of (met bovendien verkorting van het sleeptonige lid van het paar) *ë smi²t* 'hij smijt' : *ë smi¹t* 'hij smeedt' (Grootaers 1944: 92 resp. 90). Voorbeelden met fricatief uit het dialect van Moresnet: *ki²s* 'kist' : *ki¹s* 'kiesel', *ho²f* 'hof' : *ho¹f* '(ik) hoef' (Jongen 1972:51). Uit het dialect van Tongeren: *li²ch* 'licht, niet zwaar' : *li¹ch* 'licht, niet donker', *mè²ske* 'mesje' : *mè¹ske* 'meisje' (Stevens 1952:238). Zulke opposities zijn tot stand gekomen door secundaire verkortingen van lange klinkers of diftongen met stoottoon. De voorwaarden daarvan zijn nog niet duidelijk omschreven.

Het consequent doorgevoerde aftasten van de ontwikkeling van het historische vocaalsysteem in zijn structuur en zijn verbandingen maakt dus juist duidelijk dat de polytonie het resultaat is van de werking van één enkel principe. Nadat Schmidt 1986 de verdeling van de toonaccenten op de traditionele manier had beschreven door enerzijds een spontane stoottoon aan te nemen en anderzijds een opsommende beschrijving (gesloten lange vocalen/diftongen, gerekte vocalen en verbandingen van korte vocalen met sonorant voor stemhebbende syllabegrens) van een geconditioneerde stoottoon te geven en daarbij de korte vocalen voor obstruent uitsloot, stelde ik in 2009:135 dat die opsommende beschrijving vervangen kon worden door de

formulering: “Alle vocalen en diftongen die korter zijn dan de open lange vocalen en diftongen, voor stemhebbende syllabegrens.” Op p. 146 heb ik er als vierde groep expliciet de korte klinkers voor obstruent bij betrokken en “aangezien fonetisch onderzoek heeft uitgewezen dat gesloten lange klinkers en diftongen korter zijn dan hun open tegenhangers” de regel geformuleerd dat de geconditioneerde stoottoon “alle klinkers en diftongen die korter zijn dan open lange klinkers en diftongen, voor stemhebbende syllabegrens” omvat.

Tenslotte zette Jongen in 2010 de laatste stap. Hij demonstreert hoe in het dialect van Moresnet “de huidige toestand qua toonaccenten een zeer getrouwe weergave is van de vroegere toestand, zoals die moet geweest zijn ten tijde van en als resultaat van de werking van de oorspronkelijke stoottoonregel(s)” (p. 44)⁽¹⁰⁾ en slaagt erin, mijn stoottoonregel zo te herformuleren dat hij nog eenvoudiger wordt en een groter verklaringsvermogen heeft. De stoottoon is opgetreden “ofwel bij langer aanhoudende lange klinker of diftong (zijnde niet gesloten lange klinker) (spontane stoottoon), ofwel bij kortere lange klinker of diftong of bij korte klinker, beide voor intervocalische stemhebbende consonant (combinatorische stoottoon). Op die manier worden spontane stoottoon en combinatorische stoottoon herleid tot één enkele stoottoon-toewijzingsregel: stoottoon is opgetreden waar er voldoende stemhebbende ruimte was om het toonhoogteverloop tot zijn volle recht te laten komen, zijnde: bij lange open klinkers of bij stemhebbende tweesyllabers” (p. 43-44).

2. Sleptonige resten in het stoottoon-gebied

Sleptonen bij lange klinkers, diftongen en combinaties van korte klinkers met sonoranten krijgen voldoende tijd om hun

⁽¹⁰⁾ Het is uiteraard niet toevallig dat juist in die uithoek, in de luwte van zowel de zuidelijke en Keulse als van de westelijke taalbewegingen de aanvankelijke toestand zich zo goed heeft kunnen handhaven.

specifieke kenmerken vol te ontwikkelen, zodat zij relatief gemakkelijk gepercipieerd kunnen worden. Dat is anders bij korte klinkers voor stemloze obstruenten. Wanneer de obstruent een occlusief is wordt de korte duur van de sleптоon bij tweelettergrepigheid onderbroken en bij eenlettergrepigheid zelfs afgebroken. Is de obstruent een fricatief, dan wordt bij tweelettergrepigheid weliswaar de stemtoon, maar niet de geluidsstroom onderbroken en mondt bij eenlettergrepigheid de stemtoon in een voortzetting van de geluidsstroom uit. Bovendien kan de fricatief hoorbaar worden aangehouden. We constateren dan een verschijnsel dat bij combinaties van korte klinkers met een sonorant ruim verspreid is: de lengte van de medeklinker verschuift naar die van de voorafgaande klinker (*hannd* > *haand*). Het gevolg van die verschuiving is dan uiteraard een duidelijker percipieerbaarheid van de sleптоon van een klinker die voordien kort was geweest. We kunnen dus samenvattend stellen dat de sleптоon bij aanvankelijk korte klinkers voor stemloze obstruent dan een percipieerbaarheid bereikt die vergelijkbaar is met de gevallen die in de eerste zin van deze alinea zijn genoemd, dat niet gerekte korte klinkers voor stemloze fricatief minder duidelijk waarneembare sleptonen opleveren en voor stemloze occlusief nog minder duidelijke. Bij tweelettergrepigheid kan de cauda na de onderbreking van de stem wel tot een wat meer ontwikkelde realisatie en een wat makkelijker percipieerbaarheid van de sleптоon leiden.

Wat Limburgse dialectologen percipiëren wanneer bij korte vocalen voor fricatief, en zeker voor occlusief, het “ietwat bijzonder fonisch karakter” (Jongen 1967:144), dat wil zeggen: zwakke sleptonig gekenmerkte karakter, helemaal verloren gaat, is dat die vocalen stoottonig gerealiseerd worden. Dat gold voor Bree bij Dupont 1909:206-207, voor Haspengouw ten westen van een lijn Diepenbeek – Lauw evenals voor de Limburgse Kempen bij Stevens 1955:140 en zeer expliciet voor Genk bij mijzelf 1959 (regel IIA p. 149). Opgrimbie bij Leenen 1966:20 vormt slechts een schijnbare uitzondering. Hij karakteriseert acht eenlettergrepige woorden met korte klinker voor occlusief

als sleeptonig, maar in al die gevallen (*wit, hut, rout(e), met, pöt* 'potten', *rot, Beth, rat*) is die occlusief historisch (en synchroon) stemloos. Het lijkt mij daarom voor de hand te liggen dat in het dialect van (de kinderjaren van) Leenen nog dezelfde regel als in Tongeren en Overmaas gold en dat die intussen verloren is gegaan.

Bij nader toezien zijn er overigens buiten de twee relictegebieden in Limburg nog meer resten van vroegere sleeptonigheid van korte klinkers voor stemloze obstruent te vinden. Het meest opvallend zijn zij te Hasselt. In Grootaers-Grauls 1930, maar al voltooid in 1913, vinden we de toestand van een eeuw geleden. Hier heb ik het tweede hoofdstuk "Historische studie der klinkers en tweeklanken in hoofd- en bijtonige lettergrepen" geëxcerpeerd, maar wel de korte klinkers voor historische *r* plus dentaal, waarin de *r* systematisch gesyncopeerd is, op grond van wat onder 3 betoogd zal worden, voorzichtigheids halve buiten de analyse gehouden. Het systeem is al duidelijk in verval, maar veel van de vroegere klankwettige toestand is nog herkenbaar.

Als het verlies van de sleepton bij korte klinkers voor obstruenten bij bewaard woordaccent als overgang naar een stoottoon beschouwd dient te worden, ligt het voor de hand dat zulke klinkers die voordien al stoottoon hadden, die niet in een sleepton zullen veranderen. We vinden dus stoottoon bij klinkers voor de oude geminaten *-bb-*, *-dd-*, *-gg-* die zich na apocope van een finale *s*wa auslautend tot *-p*, *-t*, *-k* ontwikkeld hebben. Ik vond zestien gevallen: met *-p* *greb* 'greppel', *web, steb* 'stof', *krib* en *rib*, met *-t* *bed, ked* 'kudde' en *vod*, met *-k* *kwag* 'week', *bag* 'big', *breg* 'brug', *meg* 'mug', *reg* 'rug', *treg* 'terug', *vleg* 'vlug' en met *-ch* in *pag* 'paal'. Zij hebben allemaal de verwachte stoottoon. Hetzelfde geldt voor korte vocalen die door verkorting uit lange spontaan of combinatorisch stoottonige klinkers ontstaan zijn. Voorbeelden van spontaan stoottonige: *zikke* 'zoeken', *hoek, brijfke* 'briefje', *hië vrieg* 'hij vraagt', voorbeelden van combinatorisch stoottonige: *heske* 'huisje', *defke* 'duifje', *hië*

drieg 'hij draagt'. Al deze gevallen worden dus bij het volgende telwerk uitgesloten.

De velare korte klinkers open en gesloten *o* zijn bij Grootaers-Grauls bijna steeds stoottonig geworden. Ik telde 68 gevallen: 47 eensyllabigen, waarvan 29 met volgende occlusief en 18 met volgende fricatief; 21 tweesyllabigen, waarvan 12 met volgende occlusief en 9 met volgende fricatief.⁽¹¹⁾ Slechts zes woorden hebben het teken van de sleeptoon gekregen. Die zijn allemaal eensyllabig en hebben op één na een volgende fricatief: *stof*, *mich toch(t)* 'mij dunkte', *ich voch(t)*, *loch(t)* adj. 'luchtig', *loch(t)* subst. 'lucht' en het normaal onbeklemtoonde voorzetsel *tot*.

Bij de andere (dus meer palatale) korte klinkers heeft de sleeptoon zich beter kunnen handhaven: in bescheiden mate bij de tweesyllabigen, maar frappant bij de eensyllabigen. Bij de tweesyllabigen telde ik 12 gevallen met sleeptoon tegen 86 met stoottoon (bij de *o*-klanken had geen enkele tweesyllabige sleeptoon). Van die twaalf hebben er elf een volgende fricatief, meestal in de combinatie *-cht-* (*echel*, *pester* 'passer', *trechter*, *pachter*, *zuster*, *zuchten*, *beske* 'bosje', *lichten* 'tillen', *lichten* 'licht geven', *luchter* en *nuchter*). De uitzondering is *metske* 'meisje', dat ik meegeteld heb omdat het met zijn *t* en zijn korte klinker niet meer als een woord herkenbaar is dat eigenlijk geconditioneerde stoottoon had moeten hebben (rekkingsvocalisme van umgelautete korte *a*). Van de 86 gevallen met stoottoon hebben er 51 een volgende occlusief en 35 een volgende fricatief.

Bij de eensyllabigen hebben de sleeptonigen een zeer duidelijke meerderheid. Ik telde 59 gevallen, tegen 35 met stoottoon. Hier heeft zich dus de oorspronkelijke toestand het best kunnen handhaven. Bij die 59 wordt de klinker 19 maal gevolgd door

⁽¹¹⁾ Het Hasselts heeft ook een korte *oe* ([u]), die voor obstruent steeds stoottonig is, maar buiten twee woorden met onregelmatig vocalisme (*boek* 'buik' en *poechel* 'bochel') uitsluitend gevallen met spontaan stoottonige *ô* bevat.

een occlusief en 40 maal door een fricatief. Bij de stoottonigen vormen de gevallen voor occlusief daarentegen de grote meerderheid: 30, tegen slechts 5 voor fricatief. Het totale beeld dat deze momentopname van de sleeptoon-aftakeling bij de korte klinkers voor obstruent oplevert, lijkt mij duidelijk: velare (donkere) klinkers werden sneller aangetast dan meer palatale (heldere), klinkers voor occlusief sneller dan klinkers voor fricatief en klinkers in syllaben die nog door (minstens) een tweede syllabe gevolgd worden, sneller dan klinkers in eensyllabigen. Dit laatste is enigszins verrassend, omdat bij tweesyllabigen de sleeptoon theoretisch meer kans heeft om tot volle ontwikkeling te komen dan bij eensyllabigen.

Over de toestand te Hasselt omstreeks het midden van de vorige eeuw bevat het volgende hoofdstuk enkele losse gegevens, die echter voldoende zijn om te stellen dat de sleeptoon bij korte klinkers voor obstruent er zeker nog niet volledig verloren was gegaan. Over de actuele situatie heeft de auteur van een Hasseltse grammatica (2014) Marco Clerinx mij geïnformeerd. Hij meende aanvankelijk dat in de genoemde constellatie geen sleeptonen (meer) voorkomen, maar kon mij tenslotte toch vier woorden noemen die hem wel bevatten. Hier staat de klinker telkens voor fricatief: *ka²fte* ‘een boek kaften’, *ge²s* ‘gist’, *le²s* ‘les’ (vormt een minimaal paar met *le¹s* ‘lis’) en *ze²ster* ‘zuster’. In zijn boek, waarin de sleeptoon “systematisch met een punt weergegeven” wordt (p. 3), heb ik de woordenlijsten van de eerste honderd bladzijden doorlopen en daaruit een lijstje aangelegd van de woorden en woordvormen die op basis van wat ik bij Grootaers-Grauls gevonden had, de grootste kans hadden om sleeptoon te hebben: de door een obstruent gedekte eensyllabigen. Het waren er 54: voor occlusief 21, voor fricatief 33. Slechts één hiervan bevatte het sleeptoonteken: *ge.s* ‘gist’. Ik heb vervolgens deze woorden en woordvormen opgezocht in het Hasselts woordenboek van Staelens (1982, met latere aanvullingen en correcties), van wie de toonmarkering Clerinx tot voorbeeld heeft gediend. Ik kon ze er op vijf na allemaal vinden. Van die 49 hadden er 48 geen toonteken. De uitzondering was

hetzelfde *ge.s* ‘gist’. In zijn bespreking van de toonaccent-oppositie op p. 15-16, waaruit duidelijk blijkt dat Staelens het ontbreken van een accentteken in zijn voorbeelden als het optreden van een stoottoon beschouwt, staat overigens een merkwaardige opmerking: “De lichte sleeptoon vóór -ch(t), -s en -mm-, bijv. in: *nach* “nacht”, *mes* “mes” en *foemmele* “fommenen”, *knoemmele* “klungelen” heeft niet de kwantiteit van de echte sleeptoon en werd dus (!) niet weergegeven.” Het “ietwat bijzonder fonisch karakter” van de korte sleeptoon, zoals Jongen 1967:144 dat noemde, hoort Staelens dus blijkens het derde en vierde voorbeeld niet uitsluitend voor obstruent. Alles samen genomen: De overgang van sleeptoon naar stoottoon bij korte klinkers voor stemloze obstruent is ook vandaag in Hasselt nog niet helemaal voltooid.

Ook elders buiten het Tongerse en het Overmase relictgebied waren er in de tijd van Grootaers-Grauls nog resten van sleptonigheid bij korte klinkers voor obstruent, vooral voor fricatief. In Bree noteerde Dupont in 1909 nog sleeptoon in een reeks onvoltooid verleden tijden van werkwoorden voor *-cht* en *-st*: *vo²chten*, *zo²chten*, *pla²chten*, *la²chten* ‘legden’, *za²chten* ‘zegden’, *da²chten*, *ko²sten* ‘konden’, *bego²sten* ‘begonnen’ (Dupont 1909:207-208, 226). Maar ook van de positie voor occlusief kende hij tweelettergrepige voorbeelden, werkwoordsvormen (*za²tten*, pret. van *zetten*, *tro²kken*, pret. van *trekken*) en comparatieven en superlatieven van adjectieven (*di²kker*, comp. van *dik*, *kna²pper* en *kna²pste*, comp. en sup. van *knap*) (Dupont 1909:208).

Ik heb getracht, mijn vermoeden dat in de dialecten rond de geboorteplaats van Leenen (Opgrimbie Q 10) nog sleptonige klinkers voor obstruent, vooral voor fricatief voorkomen of voorkwamen, te verifiëren. Het middel daartoe waren de opnamen van Goffin voor het Limburgse deel 8 van de RND. Hierover zegt Blancquaert op p. 8 van dat deel: “De Heer Goffin heeft stoot- en sleeptoon wel hier en daar waargenomen, maar niet steeds genoteerd; pas in zijn laatste opnamen in

Nederlands-Limburg is dit geregeld gebeurd.”⁽¹²⁾ Goffin was in 1946 te Gent bij Blancquaert afgestudeerd met een licenti-aatsverhandeling *Klankleer van het dialect van Genk* en moet spoedig daarop, na zijn leermeester “op enkele plaatsen in Limburg voor opnemingen (te hebben) vergezeld” (RND 8, V), zelfstandig met optekeningen zijn begonnen. Hij was in Genk geboren en opgegroeid, maar zijn eigenlijke moedertaal was het Maaslandse dialect van Eisden Q 7). De klankleer van het Genks heeft hij beschreven op basis van vooral de gegevens van een viertal geboren en getogen Genkenaren, van wie er overigens twee (Jozef Dirix en Jozef Indestegé) voor Blancquaerts RND-opname van het dialect van Genk als informant hebben gefungeerd. Goffin besteedt in zijn verhandeling voor een student van die tijd opvallend veel moeite en plaats (p. 32-58) aan zijn uiteenzetting over de toonaccenten, ik vermoed omdat zijn leermeester hem speciaal op zijn taak als transcribent voor de noteringen ervan wilde voorbereiden. De toetsstenen van zijn beschrijving zijn Grootaers-Grauls 1930 en een artikel van Grootaers over de Zuidlimburgse tonologie van 1944, dat systematische lijsten van minimale toonparen bevat. Goffin geeft alleen de sleптоon weer, met een circumflex;⁽¹³⁾ beklemtoonde klinkers zonder dit teken moeten wel stoottoon hebben, hoewel dat niet expliciet gezegd wordt.

Goffins noteringen van de Genker sleптоon zijn in de regel juist, maar wel wordt, vooral in de delen die niet aan de toonproblematiek zijn gewijd, de sleптоon niet heel systematisch weergegeven. Er zitten ook wel enkele fouten in, vooral in de gevallen met minder duidelijke sleптоon en bij gelegenheid ook wel bij verschillen tussen een Maaslandse stoottoon en een

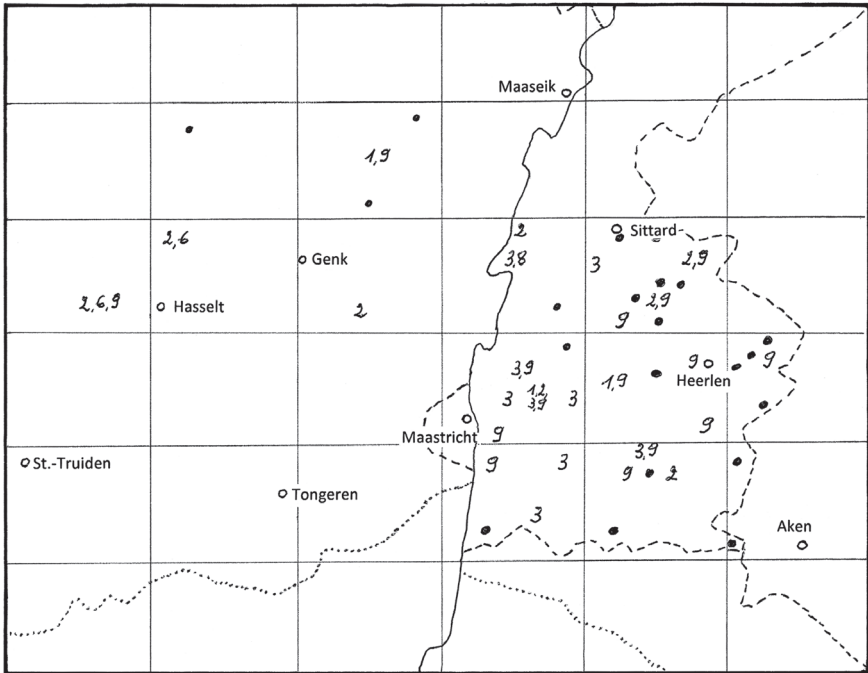
⁽¹²⁾ Dit is niet helemaal juist. Goffin heeft nooit stoottonen genoteerd.

⁽¹³⁾ Een curiositeit is dat dit teken in twee functies verklaard wordt. Op p. 5 staat een getikte uitleg van de circumflex: “(dit teken) boven een klank beteekent dat hij lang is”. Deze uitleg is geschrapt en in handschrift vervangen door “boven een klank in de etymologie beteekent dat hij lang is.” Op p. 10 staat als uitleg getikt “boven een vocaal: sleптоon”. Met de pen is na de dubbele punt toegevoegd: “in het fonetisch schrift”.

Genker sleeptoon, zoals in het meervoud van het woord *been* (p. 55; vgl. Goossens 2011). Maar alles samengenomen wekt het werk voldoende vertrouwen. We kunnen dus verwachten dat waar Goffin in zijn RND-opnamen een korte klinker voor obstruent van een circumflex voorziet, hij wel degelijk een sleeptoon gehoord heeft. Maar omgekeerd mag uit het ontbreken van dit teken niet besloten worden dat dan een stoottoon werd gerealiseerd.

Ik heb uit Goffins opnamen bij de transcripties van tien woorden met een korte klinker voor fricatief nagegaan of ze met sleeptoon genoteerd werden: 1 *vechten* (zin 21), 2 *bessem* 'bezem' (zin 33), 3 *opheffen/oplichten* (zin 45), 4 *mest* (zin 51), 5 *zachte* (zin 68), 6 *dochtertje* (zin 82), 7 *kocht* (zin 88), 8 *ossenbloed* (zin 96), 9 *wassen* 'groeien' (zin 124), 10 *koster* (zin 128). Een aanzienlijk deel van het materiaal was wegens het optreden van heteronymie niet bruikbaar; maar er bleef bij het geschikte deel van de gegevens toch nog een niet verwaarloosbaar aantal over dat met sleeptoon genoteerd werd. Kaart 1 bevat de plaatsen met de opnamen van Goffin met hun eventuele sleeptonige noteringen.⁽¹⁴⁾ De cijfers daarvan corresponderen met de hierboven gegeven nummering. Dat het geïsoleerd Demerlandse Kermt P55 drie zulke noteringen bevat, sluit zeer goed aan bij de constatering die in hoofdstuk 3 over het Demerlands worden gemaakt. Maar ook het aaneengesloten meer oostelijke, vooral Nederlands-Limburgse gebied dat Goffin heeft onderzocht, bevat heel wat sleeptonige korte noteringen, die er bovendien vrij gelijkmatig over gespreid zijn. Daar is aan toe te voegen dat Goffin in nogal wat noteringen van de genoemde woorden de klinker als (half)lang heeft weergegeven. Als zo'n klinker bovendien van het sleeptoonteken is voorzien, dan hebben we wel met lange sleeptonen te maken. Maar ook als dit teken ontbreekt kan dan vermoed worden dat de als lang aangegeven (feitelijk korte) klinker sleeptonig gerealiseerd werd.

⁽¹⁴⁾ Plaatsen die in Goffins noteringen geen sleeptonen opleverden, zijn door een stip gekenmerkt.

Kaart 1: Sleoptoon bij korte klinkers voor stemloze fricatief
in de RND-noteringen van Goffin

Volgens de in hoofdstuk 1 gewekte verwachtingen zullen zulke lange (en eventueel bovendien sleptonige) noteringen het talrijkst zijn in het deel van Nederlands Zuid-Limburg dat het meest bij het oosten van Belgisch Overmaas (en het Rijnland) aansluit, en dat is inderdaad het geval. De vocaal in *vechten* werd als lang genoteerd in Q 193 en 222, als lang sleptonig in P 55 en Q 5, 192, die in *bessem* als lang in Q 14, 116, 117a, 196, 204, 206, die in *mest* in Q 117, 196, 205, 206, die in *dochtertje* met bewaarde *ch* als lang in Q 95 en met uitgevallen *ch* als lang in Q 116, 119, 121, 205, 222, die in *os(senbloed)* als lang in Q 15, 117a, 121, 206, 222, die in *wassen* 'groeien' als lang in Q 117a, 121, 205, 206, 211, 222 en als lang sleptonig in Q 204, die in *koster* als lang in Q 1, 196 en 206.

In het noordelijke Dommellands (Hamont, Achel, Sint-Huibrechts-Lille, Overpelt en Neerpelt) is de klinker voor fri-catief algemeen niet alleen sleeptonig, maar ook lang (*aa*²*s* ‘as, spil’, *vraa*²*cht* ‘vracht’). Deze plaatsen met hun rekking sluiten aan bij een Oostnoordbrabants gebied met lange klinker waar geen toonoppositie voorkomt. Dat heeft tot het vermoeden geleid dat de Dommellandse sleeptonige rekking los gezien moet worden van de Limburgse toonaccentproblematiek (Stevens 1951:240, Maes 2010:71). Maar in het kader van onze stelling en op grond van de constatering dat in het naburige Breeërlands in die positie in het begin van de twintigste eeuw nog duidelijke resten van de sleeptoon zijn aangetroffen, kunnen we stellen dat die onverbondenheid slechts schijnbaar is. Toen namelijk de Oostnoordbrabantse rekking zich ook in het noordelijke Dommellands doorzette, werd zij daar geënt op klinkers die nog sleeptonig waren en die sleeptoon dan onder gunstiger condities vasthielden nadat ze gerekt waren. Het geval heeft een mooie parallel in het behoud van de sleeptoon in de veel ruimer verspreide analogische rekking in het enkelvoud van substantieven die in het klankwettig gerekte meervoud stoottoon vertonen (het type *daa*²*g* ‘dag’ naast *daa*¹*g* ‘dagen’): zie Grootaers-Grauls 1930:94).

3. De toestand in Limburgs Haspengouw rond het midden van de 20ste eeuw

Einde 1953 en in de loop van 1954 maakte ik in centraal Belgisch Limburg mijn eerste dialectopnamen. Die waren bestemd voor mijn licentiaatsverhandeling over de woordenschat van het landbouwbedrijf in Genk en omgeving, waarmee ik in 1955 afstudeerde. Ik wist toen dat de Limburgse dialecten twee toonaccenten hadden, die ik *sleeptoon* en *stoottoon* had leren noemen. Ik had ook geleerd de sleeptoon als de opvallendste van de twee te beschouwen en voorzag in het kader van de Leuvense traditie alleen die toon van een fonetisch teken, een punt achter de weergave van de klinker of tweeklank. Over de vraag of de andere beklemtoonde vocalische elementen dan allemaal stoottoon hadden of niet heb ik mij toen het hoofd niet gebroken.

Dat veranderde enigszins toen ik in de tweede helft van de jaren vijftig mijn materiaalverzameling voor mijn dissertatie over de hele provincie uitbreidde. Ik had namelijk kort nadat ik was afgestudeerd mijn eerste dialectologisch artikel geschreven, over stoottoon en diftongering van Wgm. *î* en *û* in Limburg en het nodig geacht als achtergrond daarvan de voorwaarden van de verdeling van die twee toonaccenten te beschrijven in een tweede artikel (Goossens 1956 en 1959). Daarin heb ik voor de stoottoon dan ook een eigen teken gebruikt, namelijk een dubbele punt, dat wil zeggen een vereenvoudigde versie van dat teken zoals dat in de Rijnlandse traditie werd gebezigd.⁽¹⁵⁾ Bovendien heb ik toen de moed gehad voor de beschrijving van de korte klinkers voor obstruent de karakterisering “spontane stoottoon” te gebruiken en voor die van centrerende diftongen *i.ə* en *u.ə* de karakterisering “spontane sleптоon”. Op de fonetische notering van de dialectopnamen voor mijn proefschrift heeft dat echter in die zin geen invloed gehad, dat ik hier nog steeds alleen de sleптоon bleef noteren. Maar er is waarschijnlijk wel die invloed geweest dat mijn oor gevoeliger werd voor afwijkingen van de Genker stoottonige realisatie van korte klinkers voor obstruent. In ieder geval heb ik in mijn Haspengouwse opnamen dikwijls zulke klinkers van het teken voor de sleптоon voorzien. Ik neem aan dat we dit zo mogen interpreteren: Waar in een opname van woorden met korte klinker voor obstruent het teken van de sleптоon staat, zal de informant vrijwel zeker ook een sleптоon gerealiseerd hebben; ontbreekt dat teken, dan is meer voorzichtigheid geboden, want ik kan dan over de afwijking van mijn eigen stoottonige betoning heen gehoord hebben.

Vele jaren na mijn opnamen uit de jaren vijftig heb ik voor mijn studie van 2006 mijn schriftjes nog eens opnieuw opgediept en ze een eerste maal in dienst van de studie der

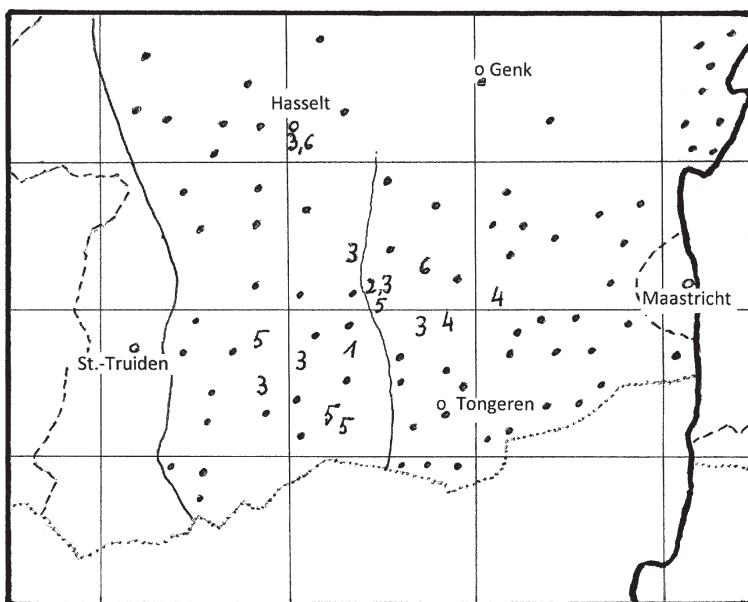
⁽¹⁵⁾ In mijn versie staan de twee punten steeds onder elkaar, in de Rijnlandse traditie staat bij combinaties als diftongen of klinker plus sonorant de eerste punt boven achter het eerste element, de tweede beneden achter het tweede element.

betoningsproblematiek gebruikt. Toen lag de nadruk op de verspreiding van de vocaalrekkingen die door de sleeptoon bij korte klinkers voor fricatief waren veroorzaakt. Ditmaal gaat het mij om de verspreiding van de sleeptoon zelf bij korte klinkers voor obstruent. Ik beperk mij tot de gegevens uit het Belgisch-Limburgse gebied dat tot de vakken P en Q van de klassieke grondkaart behoort en wel tot het relevante deel ervan, dat wil zeggen het gebied ten oosten van de betoningsgrens. Ik speel wel met open kaart en laat daarom mijn opnamen in het gebiedje ten zuidwesten van Maastricht, dat door Cajot 2001 als toonloos is gekarakteriseerd, niet weg. Mijn gegevens uit de vakken K en L, die behalve voor het hierboven besproken Dommellands niets opleveren, heb ik niet verder onderzocht.

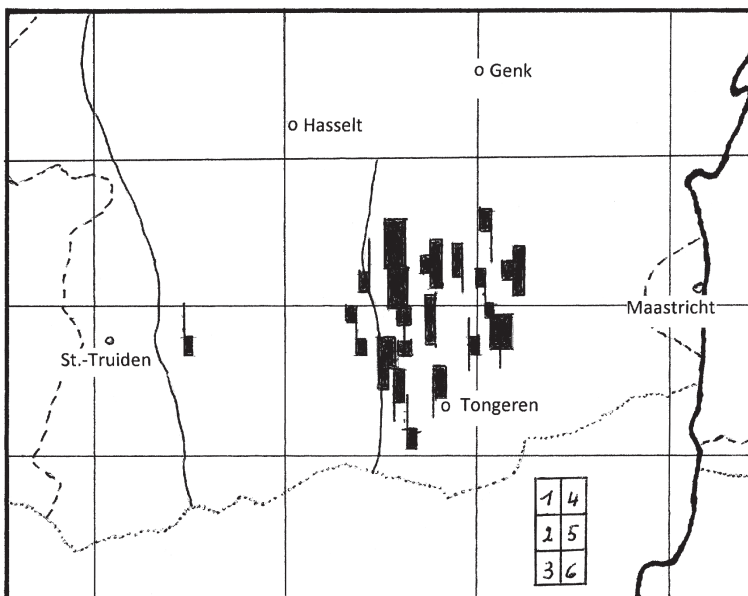
In de positie voor stemloze occlusief heb ik zes eensyllabigen onderzocht: twee met de korte vocaal voor *p* (1 *kop*, 2 *schup* 'spade'), twee voor *t* (3 *kat*, 4 *wit* subst: van een ei) en twee voor *k* (5 *zak*, 6 *spek*).⁽¹⁶⁾ Dat leverde (kaart 2) op 96 onderzochte plaatsen een totaal van 16 sleptonige noteringen op: 1 met *kop*, 1 met *schup*, 6 met *kat*, 2 met *wit*, 4 met *zak* en 2 met *spek*, met een duidelijke concentratie in het centrale Lonerlands en het noordelijke Tongerlands, maar opvallend ook met twee noteringen in Hasselt. Dat is op een totaal van $6 \times 96 = 576$ potentiële realisaties een minieme minderheid van 2,76 %.

Ook in de positie voor stemloze occlusief heb ik zes meersyllabigen onderzocht: weer twee met de korte vocaal voor *p* (1 *koppel* 'zwenghout', 2 *stoppels/-en*), twee voor *t* (3 *opzetten* 'korenhokken vormen', wegens storende heteronymie aangevuld met *haletten* 'hekken op een oogstkar' en 4 *pettem(en)* 'kweekgras') en twee voor *k* (5 *dekken*, 6 *kakken*). Dat leverde (kaart 3) 52 sleptonige noteringen op (weergegeven door [combinaties van] zwarte vakjes), meer dan het drievoudige van de vorige

⁽¹⁶⁾ Ook hier zijn de plaatsen waarin de (= mijn) noteringen geen sleптоon opleverden, door een stip gekenmerkt. Op de volgende kaarten wordt die informatie niet herhaald, aangezien de onderzochte plaatsen steeds dezelfde zijn.

Kaart 2: Haspengouwse sleeptoonnoteringen bij korte klinkers voor stemloze oclusief in éénsyllabige woorden

Kaart 3: Haspengouwse sleeptoonnoteringen bij korte klinkers voor stemloze oclusief in meersyllabige woorden

groep dus, hoewel ten gevolge van de heteronymie bij de woorden met een *t* het onderzochte gebied slechts gedeeltelijk gegevens bevat. Bij betere voorbeelden had het aantal sleeptonen dus vermoedelijk nog een eind hoger gelegen. Wat opvalt is dat de concentratie van de genoteerde sleeptonen in het oostelijke Lonerlands en het noordelijke Tongerlands veel compacter is dan bij de eensyllabigen. De sleeptoon blijkt zich, in overeenstemming met de hypothese, maar in tegenstelling met wat hierboven voor het Hasselts van een eeuw geleden is gevonden, bij meersyllabigen beter te kunnen handhaven dan bij de eensyllabigen.

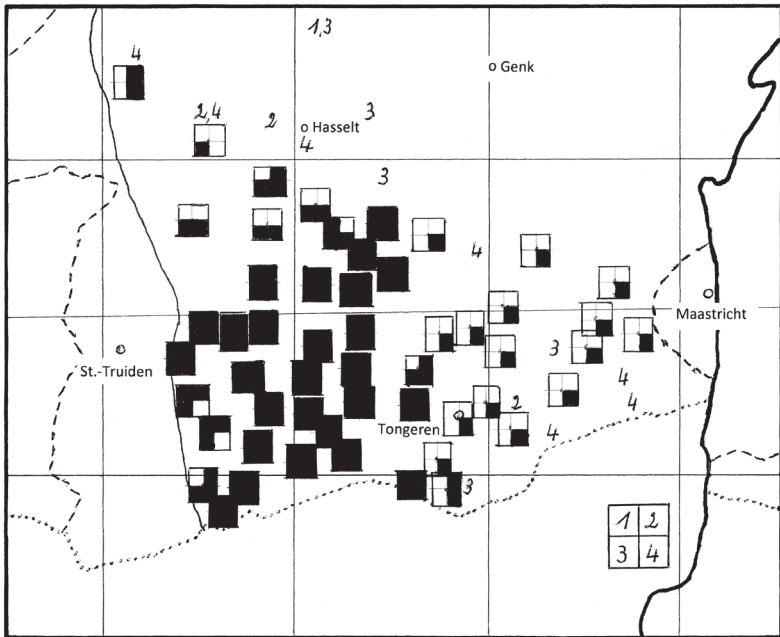
Wanneer we de genoteerde gegevens bij de korte klinkers voor occlusief zoals ze op kaartjes 2 en 3 zijn geregistreerd, met de bevindingen van Stevens 1955:140-141 vergelijken, dan is er bij de tweesyllabigen een opvallende overeenkomst: de verspreiding van de sleeptoon reikt in het westen netjes tot aan zijn lijn ten westen van Diepenbeek-Vliermaal-Piringen-Lauw. Maar in het oosten is niet de hele streek westelijk en noordelijk van het gebiedje dat de toonaccentoppositie heeft opgegeven, met sleeptoontekens gevuld. Een plausibele uitleg daarvoor vinden we in het artikel van Stevens zelf: De sleeptoon is ten westen van de lijn Diepenbeek-Lauw "muzikaal stijgend" en daarom "liggen de onderzoeker minder moeilijkheden in de weg" (p. 140), m.a.w. hij kan dan ook als er geen sleeptoon is dat gemakkelijker horen. Maar in Oost-Haspengouw tussen Tongeren, Bilzen en Maastricht is "de sleeptoon muzikaal gelijktoniger, meest zelfs valtonig" (p. 141), hetgeen hier het ontbreken van sleeptonige noteringen ook buiten het gebiedje met verdwenen toonaccentoppositie verklaart.

Afgezien van een voetnoot over Hasselt op p. 140 maakt Stevens in zijn bespreking van de korte klinkers voor occlusief geen onderscheid tussen de één- en de tweesyllabigen. Hij heeft ze wel gewoon als één groep beschouwd, waardoor ik tot een genuanceerder resultaat gekomen ben. Mijn veel schaarsere sleeptoon-noteringen zijn zowel ten westen als ten oosten van

de lijn Diepenbeek-Lauw te vinden en ze zijn ten westen zelfs iets talrijker, met o.a. twee noteringen te Hasselt. In de genoemde voetnoot schrijft Stevens met een verwijzing naar Grootaers-Grauls 1930 "passim": "Te Hasselt (stad) worden eenlettergrepige woorden vóór okkl. of spirans in de volksklas gewoonlijk sleptonig gerealiseerd. Ook stoottoon komt voor: eenvormigheid schijnt niet te bestaan." Met een verwijzing naar de hierboven besproken actuele Hasseltse toestand durf ik te vermoeden dat het behoud van de slepton bij korte klinkers voor occlusief in eensyllabige woorden in westelijk Haspengouw al vroeger dan te Hasselt onder druk is komen te staan en dat ik van die slepton in de jaren vijftig nog laatste resten heb opgetekend.

Bij de eensyllabigen voor stemloze fricatief ontbreken in mijn materiaal voorbeelden met de labiaal *f*. De onderzochte gevallen met *s* zijn 1 *smis* 'smidse' en 2 *os*, met *ch* 3 *zicht* 'zeis met korte steel' en 4 *schacht* 'penis van een hengst' (kaart 4). Dit laatste woord heb ik niet overal kunnen optekenen. Bij deze laatste twee woorden is in de regel in Limburgs Haspengouw de finale *-t* geapocopeerd. We treffen nu sleptonen aan in bijna het hele gebied ten oosten van de betoningsgrens en bovendien zijn ze meestal gerekte. De gerekte sleptonen zijn weergegeven door (combinaties van) zwarte vierkantjes. Deze sleptonige rekking geldt bijna gesloten voor het hele Lonerlands in de vier gevallen. Op de twee flanken, het Demerlandse noordwesten en het Tongerlandse zuidoosten zwakt de intensiteit van het verschijnsel af: de klinker heeft er vaak korte kwantiteit (de korte slepton is weergegeven door het met het woord corresponderende nummer) en er werden ook minder vaak sleptonen genoteerd. Wel heeft het woord *schacht* met zijn lange slepton in het zuidoosten nog een bijna gesloten verspreiding.⁽¹⁷⁾ De twee

⁽¹⁷⁾ Hierbij zijn twee opmerkingen te maken. In Membruggen Q 169 noteerde ik voor *schacht* lange slepton voor *-t* met uitval van de *ch*. Het zou hier om een laatste rest kunnen gaan van een vroeger ruime (ook Rijnlandse) verspreiding van met klinkerrekking gepaarde *ch*-uitval voor *-t*. Zie hierna de bespreking van *achter*. In Schulen P52, het laatste Demerlandse bastion van

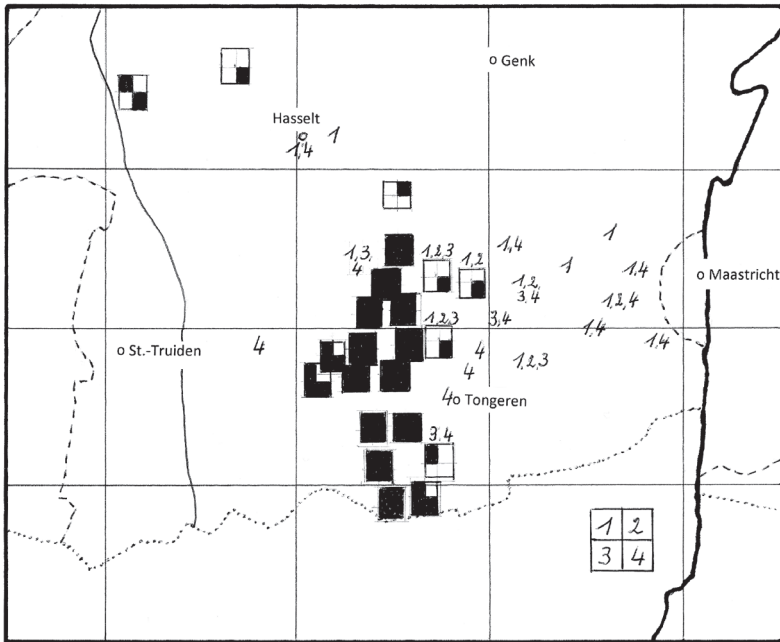

Kaart 4: Haspengouwse sleeptoonnoteringen bij korte klinkers voor stemloze fricatief in éénsyllabige woorden

flanken zijn wel als afkalvingsgebieden van zowel de klinkerlengte als van de sleeptoon zelf te beschouwen. In ieder geval bevestigt het kaartbeeld dat de sleeptoon zich voor fricatief beter kan handhaven dan voor occlusief.

Bij de meersyllabigen voor stemloze fricatief heb ik wel materiaal met de labiaal *f*. De zes onderzochte woorden zijn 1 *gaffel* 'hooivork', 2 *schoffel*, 3 *bussel* (vaak als tweede lid van een samenstelling), 4 *bessem* 'bezem', 5 *zichten* 'graan maaien met de zicht' en 6 *achter* (in *achtermaad* 'nagras', aangevuld met *achterhaam*) (kaart 5). Het beeld vertoont gelijkenis met de

sleeptoon en rekking voor fricatief, heb ik voor *schacht* eenmaal sleeptoon met en eenmaal zonder rekking genoteerd (ik had er het woord in toepassing op een hengst en op een stier afgevraagd).

Kaart 5: Haspengouwse sleeptonnoteringen bij korte klinkers voor stemloze fricatief in meersyllabige woorden

eensyllabigen: een centraal Lonerlands gebied met sleeptonige rekking bij alle woorden, links en rechts daarvan uitlopers, dat wil zeggen korte sleeptonen, minder betroffen woorden en een geringere densiteit. Maar er is één opvallend verschil: de westelijke helft van het Lonerlands vertoont nu de sleeptonige rekking slechts in de gevallen 5 en 6, terwijl ze bij de eensyllabigen een gesloten verspreiding van dit verschijnsel bij alle vier de onderzochte woorden tot aan de betoningsgrens heeft. De gevallen 5 *zichten* en 6 *achter*, waarin de sleeptonige rekking dus tot aan de betoningsgrens reikt, heb ik echter niet mee gekarteerd. *Zichten* is een denominatief van het eensyllabige substantief *zicht*, waarvan de lange sleepton eveneens tot aan de betoningsgrens reikt. Het werkwoord heeft vermoedelijk zijn lange sleepton door overdracht vanuit het substantief gekregen. In het andere geval, *achter*, is in het grootste deel van Haspengouw

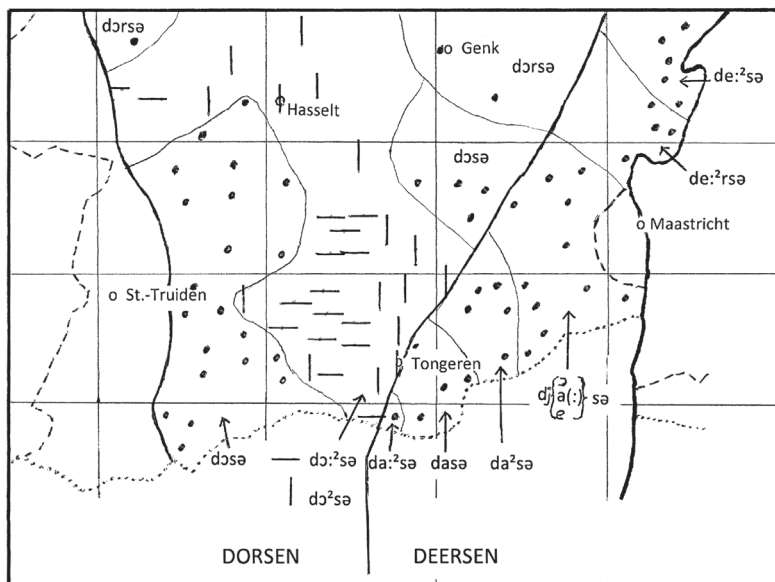
de fricatief uitgevallen ($a:²tər$), een verschijnsel dat dit gebied met zuidelijk Overmaas deelt. Daardoor heeft het een sleeptonige lange klinker voor een stemloze occlusief, in een veelvuldig voorkomende positie dus. Vrijwel zeker heeft de smalle Lonerlandse strook onmiddellijk ten oosten van de betoningslijn met $a:²xtər$ de fricatief onder westelijke invloed in een recent verleden opnieuw ingevoerd. Zie daarvoor en algemener voor de met sleeptonige klinkerrekking gepaard gaande *-ch*-uitval voor *-t* met herstel van de fricatief achteraf hoofdstuk 4 met kaart 7. In Zepperen P 177, in de westelijke strook met *-ch*-herstel, tekende ik $a:²tər$ op, dat hier wel als een relict te interpreteren is. Bij tweelettergrepigheid handhaaft zich de lange sleeptoon voor fricatief dus minder goed dan bij eenlettergrepigheid, maar hij vertoont wel de neiging, vooral op zijn oostelijke flank, om bij secundaire verkorting zijn sleeptoonkarakter te bewaren.

We kunnen de constatering dat de sleeptoon voor stemloze fricatieven bij vocaalrekking voornamelijk in centraal Haspengouw zich zonder meer handhaaft, maar op de flanken van dat gebied bij het niet optreden van rekking wegwijnt, aanvullen met een scherpzinnige constatering van Stevens 1951:241-242. Wanneer de korte klinker gevolgd werd door een cluster *-rs(t)* is in Haspengouw de *r* gesyncopeerd. Dat leverde een klinkerpositie op die identiek is met die voor historische stemloze fricatief. De verdeling van de sleeptonige rekking is voor het grootste deel dezelfde, dus bij eenlettergrepigheid sleeptonige rekking ($bɔ:²s$ 'borst', $ga:²s$ 'gerst') tot aan de betoningsgrens, vermenging van korte sleeptonen en het ontbreken van toonnotering in de noordwesthoek van Hasselt tot Schulen, zoals ik op mijn kaartjes van die woorden bevestigd zag. Bij tweelettergrepigheid ($dɔ:²sə$ 'dorsen') is het sleeptonige rekkingsgebied kleiner en verschijnt ten westen van een lijn Borgloon-Hasselt de korte klinker zonder toonnotering. Dat levert een relatieve chronologie van de sleeptonige rekking op: die is jonger dan de *r*-syncope.

De toestand ten oosten van deze rekkingsgebieden kan ik het best met de woorden van Stevens beschrijven en beoordelen:

“In woorden als *gerst*, *vers* (hiel, Hoogd. Fersen), *bersten* (barsten), *dersen* of *dorsen*, *borst*, *dorst* werd de oorspronkelijke korte klank zeer vroegtijdig gerekt, zodat hij samenviel met de in open lettergreep gerekte *e* en *o* (...). Later kon zich dan daaruit, met wegvallen der *r* plaatselijk een tweeklank *jè*, *jä*, *ja(a)*, *wø*, *wö* ontwikkelen (...). Zo staat voor boven aangehaalde Ndl. woordjes in Oost-Haspengouw tot een lijn Waltwilder, Spouwen, Herderen, Val-Meer *gjas* (*gjäs*), *vjas* (*vjäs*), *bjaaste* (*bjäaste*), *djase* (*djäse*), *bwos* (*bwés*), *dwos* (*dwés*). Voor deze vormen kan dus van een grondvorm *geers*, *veers*, *beerste*, *deerse*, *boors(t)*, *doors(t)* uitgegaan worden, en dit zijn ook de Maastrichtse vormen. Ten westen van dit gebied hoort men in de Bilzerse en Tongerse omgeving *gas*, *va(a)s*, *bast*, (*böste*), *dasse* (*dösse*), *bös*, *dös* (uit een type met korte *e* (die zich als in *dertig*: *da(r)tig* tot *a* ontwikkelde) of *ó*.”

In de vier gevallen die ik aan de hand van mijn eigen materiaal gekarteerd heb (*gerst*, *borst*, *worst*, *dorsen*) en waarvan ik hier het *dorsen*-kaartje (kaart 6) laat afdrukken, heb ik in dit

Kaart 6: Het hoofdtonig vocalisme in dorsen/deersen in het zuiden van Belgisch Limburg

oostelijk gebiedje korte sleeptonen naast het ontbreken van toonmarkering genoteerd, op de drie eerste minder dan hier, en wanneer bij de openende tweeklanken de klinker lang was, in de regel sleeptoon.⁽¹⁸⁾

4. De Maastrichtse splijtzwam

In een artikel van 2010 heb ik betoogd dat Maastricht door de overname en de verspreiding van taalverschijnselen die het van elders heeft overgenomen, het Zuidlimburgse dialectlandschap heeft uitgehold en, aangezien dit aan de zuidkant door de Germaans-Romaanse taalgrens wordt afgebroken, het herhaaldelijk in twee stukken uit elkaar heeft doen vallen, die elk hun eigen weg konden gaan. Dat gebeurde wanneer zo een vernieuwing ten zuiden van de stad de nabije taalgrens bereikte. Deze Maastrichtse vernieuwingen zijn in oorsprong meestal Hollandse of algemener: standaardtalige verschijnselen waaraan de lokale taalgemeenschap een meerwaarde toekende. Nog tot een eeuw geleden kon het ook om uit het Brabants overgenomen vernieuwingen gaan. Daarnaast kan natuurlijk Maastricht als stad ook vernieuwingen doorvoeren of doorgevoerd hebben waarvan de oorsprong niet elders gezocht hoeft te worden, autochtone vernieuwingen dus.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de dialecten onmiddellijk ten westen van Maastricht aan functionaliteit van de toonaccentoppositie hebben ingeboet. Zij hebben, zoals de stad, de sleeptoon bij korte klinkers voor obstruent opgegeven en de rekkingen bij die klinkers meestal ongedaan gemaakt. In bepaalde opzichten zijn zij zelfs verder gegaan.⁽¹⁹⁾ Niet alleen heeft een deel ervan de oppositie helemaal opgegeven, hoewel

⁽¹⁸⁾ Het beschreven verschijnsel, dat bij *dorsen* een groter gebied inneemt dan in de drie andere gevallen, zet zich voort in het zuiden van Nederlands Limburg. Dat blijkt uit drie kaartjes van Tans 1938 (46 *kers, vers*, 55 *dorst, korst*, 56 *borstel*).

⁽¹⁹⁾ Men zou dat verschijnsel als hypercorrectie in sociolinguïstische zin (Labov) kunnen beschouwen.

de structuur van het vocaalsysteem er overduidelijk nog de sporen van draagt, maar bovendien zijn de fonetische toonkenmerken ook elders in de strook ten westen van Maastricht duidelijk afgezwakt. Pas verder naar het westen, in het Tongerlands met zijn bewaarde oppositie bij korte klinkers voor obstruent en in het Lonerlands met zijn sleeptonige rekkingen van die klinker voor fricatief is de vroegere toestand nog betrekkelijk goed herkenbaar. En die stemt opvallend genoeg overeen met die van de dialecten in Belgisch Overmaas, en wel beter naarmate men zich daar verder van Maastricht verwijderd. In het westelijke Lonerlands neemt het aantal sleeptonige rekkingen wel af en in het Demerlands zijn ze bijna verdwenen, maar deze gebiedjes vlakbij de betoningsgrens staan natuurlijk aan de invloed van de naburige westelijke dialecten zonder toonaccentoppositie bloot.

Wie de stelling van de uitholling van het Zuidlimburgse accentlandschap vanuit Maastricht met betrekking tot ons probleem wil verifiëren mag natuurlijk zijn onderzoek niet tot de Belgische Limburgse dialecten aan weerszijden van de Maas beperken, maar moet er uiteraard ook het zuiden van Nederlands Limburg samen met een aangrenzende strook Rijnland bij betrekken. Voor de westelijke helft van zuidelijk Nederlands Limburg levert Tans 1938 een aantal gegevens. In 2010:20 heb ik betoogd dat Tans ten gevolge van zijn predispositie als Maastrichts dialectspreker geen oor had voor toonopposities bij korte klinkers voor obstruent, maar nam aan dat hij sleeptonige rekkingen goed herkende. Zijn werk bevat vrij veel gegevens over woorden die voor die rekking in aanmerking komen. Gevallen met een historisch korte klinker voor *f* ontbreken,⁽²⁰⁾ voor *s* is sleeptonige rekking denkbaar in de gevallen *last*, *vast*, *vlas* (kaart 13), *nest* (19), *lastig* (20), *fles* (21), *mis*, *vis* (40) en *bos* (52), voor *ch*, steeds in combinatie met *t*, waarvoor zoals we zagen de *ch* kan uitvallen, in *nacht* (14), *pachter* (14a), *acht*, *dacht* (15),

⁽²⁰⁾ De gevallen *af* (kaart 3), *graf* (kaart 2) en *grof* (kaart 61) komen met hun (bij *graf* en *grof* analogische) klinkerrekking in open syllabe niet in aanmerking.

achter (16), *recht*, *slecht* (31), *gewicht*, *gezicht* (47) en *dochter en lucht* (57).

Bij de gevallen voor *s* treffen we de sleeptonige rekking aan in *vast* (en *last*, *vlas*) ten westen van Maastricht in een Lonerlands en westelijk Tongerlands gebied, dat ten westen van zijn kaart vermoedelijk tot aan de betoningsgrens reikt en ten oosten in vier plaatsen die mooi bij aangrenzend Belgisch Overmaas aansluiten: Mheer, Banholt, Noorbeek en Slenaken, maar niet verder noordelijk. Oostelijk van het werkgebied van Tans hebben volgens de SGV-enquête Epen en Mechelen nog *vaas* ‘vast’, maar Eijs, Gulpen en Vijlen hebben *vas*. Op de andere kaartjes van Tans met een historisch korte klinker voor *s* is in het zuiden van Nederlands Limburg nergens sleeptonige rekking aan te treffen. Het ziet er dus naar uit dat de rekking aan Nederlandse kant verder naar het oosten en zuiden is teruggedrongen dan in het geïsoleerde Belgische Overmaasgebied.

Over de toestand in de buurt van het drielandenpunt en bij Aken zijn we ingelicht door Welter 1938:64 (zie ook Goossens 2010:19). Hij is blijkbaar chaotisch, met een bonte mengeling van lange sleeptonige en korte *a*'s. Wel hadden aan de Nederlandse kant van de rijksgrens Eygelshoven, Kerkrade, Simpelveld en Bocholtz een korte *a*.⁽²¹⁾ Op deze en de twee volgende bladzijden geeft Welter een lijst met vergelijkbare verdelingen bij andere woorden, die ook verdere voorbeelden van het type ‘korte klinker plus stemloze fricatief’ bevat. Wat verder naar het noorden vinden we aan Duitse kant bij Frings 1913:124 een precieze grens tussen de korte en de lange *a*. Een wat ruim bemeten Selfkant, met nog Gangelt en Waldfeucht, heeft de korte, het gebied verder oostelijk vanaf Randerath en Heinsberg, de lange. Frings geeft bij dit alles geen betoning aan,

⁽²¹⁾ Die *a* is voorzien van een teken (een punt beneden op de regel) dat een “musikalische Tiefton” weergeeft. Het is niet duidelijk of hiermee de sleepton is weergegeven. Zie Welter 1938:54, die zich mijns inziens in auditief-fonetische bijzonderheden verliest.

wat dus, zeker bij de lange, sleeptoon doet vermoeden. Wel geeft hij t.a.p. nog verdere voorbeelden van oorspronkelijk korte klinker voor *s* en stipt daarbij aan: "... gilt Länge im allgemeinen auch für unser Gebiet bis auf den bereits aus dem vorhergehenden Paragraphen bekannten Westzipfel...", dat wil zeggen de ruim bemeten Selfkant, die dus netjes aansluit bij het zuidelijke Limburgse gebied met Maastricht als centrum. In het door Frings onderzochte Zuidnederfrankische gebied ten oosten van de Selfkant is de klinker volgens hem dus lang. Volgens de handgetekende *fest*-kaart van de Deutscher Sprachatlas (www.diwa.info, kaart 353) verschijnt in het hele Ripuarisch *fass* of *faß*. Dat betekent dat op grond van het schriftelijk materiaal van de Wenker-zin 24⁽²²⁾ niet systematisch uitgemaakt kan worden welke opgaven hier een lange en welke een korte *a* bevatten. Dit gebied omvat ook nog het grootste deel van het Rijnlandse Zuidnederfrankisch en dus ook Frings' werkgebied. Maar een westelijke strook, die tot de hoogte van Venlo reikt en o.a. de plaatsen Viersen, Dülken, Kempen en Kaldenkirchen omvat, heeft *fōs*, dus met een velare lange klinker. Dit verschijnsel, door Frings *Trübung* genoemd, vult deze strook tot aan de Nederlandse grens.⁽²³⁾ We mogen die dus bij het gebied met rekking rekenen.

In de gevallen met korte klinker voor *ch*, die door Tans zijn besproken, volgt op de fricatief zoals gezegd steeds een *t*. Bij Welter 1933 en 1938 heb ik maar één voorbeeld met een andere positie gevonden: *lachen*. Het heeft zowel in Montzen als in het Aachener Land lange sleeptoon.⁽²⁴⁾ In dit laatste gebied wordt alleen voor de Nederlandse plaatsen Eygelshoven en Simpelveld

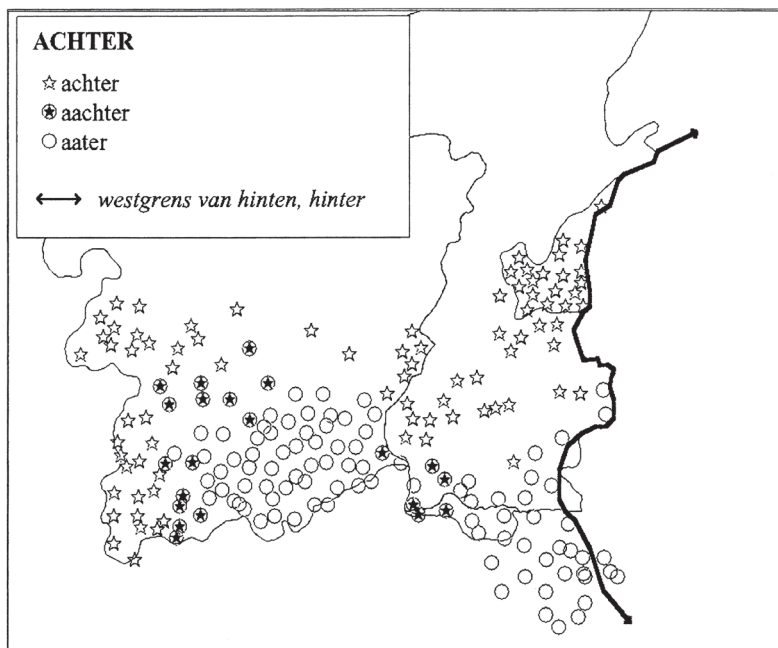
⁽²²⁾ "Als wir gestern Abend zurück kamen, da lagen die andern schon zu Bett und waren fest am Schlafen."

⁽²³⁾ Aan Nederlandse kant hebben Herten, Roermond, Tegelen en Venlo volgens de lokale woordenboeken korte *a*. De *Trübung* is dus hier niet over de grens geraakt of erover teruggedrongen.

⁽²⁴⁾ Welter geeft de *a* als halflang aan, maar dat doet hij altijd bij tweelettergrepige woordvormen, terwijl hij bij eenlettergrepige lange kwantiteit altijd een teken voor lang gebruikt.

een korte klinker opgegeven (Welter 1938:65). Bocholtz, Kerkrade en Vaals worden dus verondersteld een lange sleeptonige *a* te hebben, wat voor Kerkrade blijkens de plaatselijke *Dieksiejoneer* ook klopt. Verder noordelijk geeft Frings 1913 voor Dülken *loxə* met een korte *o* (sleeptonig?). In zijn dialectgeografisch deel geeft hij alleen de realisaties van het part. perf. van dit werkwoord, *gelacht*, de zwakke vorm dus (p. 114-115), met de historische combinatie korte klinker plus *-cht*. Dat echter ook wanneer op de *-ch-* geen *-t* volgde historische sleepton met eventueel vocaalrekking is aan te nemen, wordt indirect aangetoond door de Haspengouwse vorm van het werkwoord *lachen*. Die luidt volgens de lokale woordenboeken (o.a. Stevens 1986:318) *laa²chte*. Haspengouw heeft (samen met een groot deel van overig Limburg) *-t*-apocope na obstruent. ‘Wachten’ luidt er *waa²chte*, maar ‘ik wacht’ *ich waa²ch*, ‘vechten’ *vèè²chte*, maar ‘ik vecht’ *ich vèè²ch*. Naar dit model is dan ook in ‘lachen’ een *-t-* ingevoegd, dus *laa²chte* naast *ich laa²ch*.

De combinatie klinker plus *-cht* heb ik in 2010:21-24 met behulp van een kaartje onderzocht in het tweelettergepigige *achter* (kaart 7). Het heeft een lange sleeptonige *a*, gepaard met *ch*-uitval in twee gebieden: oostelijk Haspengouw en Belgisch Overmaas met enkele plaatsen in de zuidoostelijkste hoek van Nederlands Limburg vanaf Mheer, Banholt, Noorbeek en Slenaken, die wel een sleeptonige diftong *aai* hebben. Beide gebieden zijn gescheiden door Maastricht en de streek ten noorden daarvan, met inbegrip van de Selfkant, die een stoottonige korte *a* met behoud van de *ch* hebben. Een klein gebiedje ten zuiden van Maastricht evenals een groter in West-Haspengouw hebben sleeptonig *aachter*, een vorm waarin kennelijk de *ch* is hersteld. Het geheel zou een perfect beeld van de verspreiding van de sleeptonige *aa* (met de *ch*-uitval), haar samenhang met het Rijnland en haar terugdringing van Maastricht (en Sittard) opleveren als de Duitse Ripuarische en Zuidnederfrankische dialecten niet in plaats van realisaties van *achter* dialectvormen van *hinter* en *hinten* bezigden. Deze hebben kennelijk in de Duitse grensstrook het type *achter* verdrongen.

Kaart 7: De verbonding *acht-* in *achter* in Zuid-Limburg

Er is echter voldoende materiaal voorhanden om het beeld van de sleptonige klinkerrekkingen voor *-cht* en de hiermee gepaard gaande uitval van de *-ch-* met achteraf gedeeltelijk herstel van deze fricatief te completeren. Het levert telkens opnieuw de voorstelling op van een uitholling van het Zuidlimburgse landschap met een breuk tussen oost en west aan de taalgrens ten zuiden van Maastricht, waardoor het grootste, westelijke deel van Belgisch-Limburgs Haspengouw geïsoleerd is van een groter oostelijk gebied dat Belgisch Overmaas van ten oosten van 's-Gravenvoeren en een zuidelijke Nederlands-Limburgse rand van Mheer en Banholt af bevat, waarvan de grens bij Aken naar het noorden afbuigt, maar een ruim bemeeten Selfkant bij het Maastrichtse gebied laat liggen. In de uitholling is het vocalisme kort. In de omgeving van Tongeren staat zijn sleptonig karakter vast, elders (zeker in Maastricht

zelf en in de Limburgse Kempen) is het stoottonig, maar wel zijn hier alles samengenomen voldoende aanwijzingen van een vroeger sleeptonig karakter.

Liever dan dit alles met een opsomming van afzonderlijke voorbeelden te illustreren geef ik hier een kaart met de realisaties van het woord *lucht*, Duits *Luft* in het zuidoosten van het Nederlandse taalgebied en het aangrenzende Rijnland met het noorden van het Groothertogdom Luxemburg (kaart 8). Voor het Rijnland gaat ze terug op de DSA-kaart 63, in de digitale versie kaart 11, voor Luxemburg op de LSA, kaart 82. Voor het Nederlands-Belgische deel is vooral gebruik gemaakt van het materiaal SGV en de delen III,4 van het WBD en het WLD voor zover het vocalisme er is gespecificeerd, voor het zuidoosten daarvan van kaart 57 bij Tans 1938 en Welter 1933:40 met kaart 7. Zie verder ook kaart 7 en de tekst op p. 200-201 bij Taeldeman 1971.

In de Nederlandse dialecten en in een aanzienlijk deel van het Duitse Rijnland, dat grotendeels op de kaart is afgebakend, is in het oude *luft* de *f* voor *t* overgegaan in *ch*.⁽²⁵⁾ Slechts op twee plaatsen overschrijdt die overgang de grenzen van de kaart: in het noordoosten, waar *lucht*⁽²⁶⁾ nog wat verder naar het oosten reikt dan de omgeving van Dortmund, en het zuiden, waar het het grootste deel van het Groothertogdom inneemt en zich rond het drielandpunt Luxemburg-Duitsland-Frankrijk een klein *lut*-eiland bevindt. Het deel van de kaart ten noorden van de betoningslijn heeft naar het oosten toe *lucht* en verder westelijk *locht*, met een korte *u* of *o*, die zich in het Rijnland in een smalle strook ten zuiden van die lijn voortzet, maar verder westelijk het grootste deel van het Limburgs met de al bekende ruim

⁽²⁵⁾ In dat gebied bevindt zich een stedenketting van Düsseldorf tot Wesel waarin veelvuldig een half verhoogduitst *loff* voorkomt, dat ik niet getracht heb als eigen areaal af te bakenen.

⁽²⁶⁾ In het Duitse en Luxemburgse deel van de kaart zijn de spellingen van het vocalisme overgenomen uit de DSA en de LSA. Bij *lucht* gaat het dus om een /u/.

bemeten Selfkant en een noordelijke voortzetting daarvan tot bij Venlo inneemt. In het zuidoostelijke deel van dat gebied is de eind-*t* afgevallen. Waar in het Limburgse *loch(t)*-gebied de *o* (nog) sleepton heeft, blijkt niet uit de kaart, maar voor Tongeren geeft Stevens 1986:333 in *lòch* de hier verwachte sleepton aan. Het Moezelfrankische deel van de kaart, behalve de westrand, heeft de *f* bewaard of beter opnieuw ingevoerd.

In het centrale deel van het zo afgebakende Limburgs-Zuidnederfrankisch-Ripuarische gebied, d.w.z. in het Zuidnederfrankisch en het Westripuarisch, is de *ch* uitgevallen. Dit gaat gepaard met rekking van de vocaal (*lūt*) en verdere ontwikkeling tot een sluitende (*lout*) of een centrerende (*luët*) diftong, die sleeptonig moeten zijn. Maar ook wanneer de *ch* niet is uitgevallen of hersteld, treffen we als rekkingsproduct (sleeptonige) diftongen aan: in het oostelijke Ripuarisch (*lōch*, *luëch*) en in het Lonerlandse deel van Limburg (*louch*). Voor het sleeptonige karakter van de Lonerlandse sta ik garant, voor dat van de Rijnlandse klinkers en diftongen getuigt de afwezigheid van hun karakterisering als stoottonig in de bronnen uit dat gebied.

De kaart levert een min of meer representatief beeld op van de verspreiding der sleeptonige rekking van korte klinkers voor stemloze fricatief in een geografisch ruimer verband dan het Limburgs en ook van de ermee gepaard gaande uitval van de *ch* voor *t*. In beide gevallen hebben we met inkrimpingen te maken. Het idee van een secundair herstel van de *ch* voor *t* in Zuid-Limburg is voor het eerst door Tans 1938:67 geformuleerd en de juistheid ervan is door Stevens 1951:240-241 en Keulen 2009:58 overtuigend aangetoond. Van dezelfde ontwikkeling in het Rijnland getuigt het geïsoleerde *lut*-gebiedje rondom de zuidoostpunt van het Groothertogdom Luxemburg, ten zuiden van het gebied van kaart 8.

Het korte stoottonig karakter van de *o* in *loch(t)* in het grootste deel van Limburg kan jong en het resultaat van een spontane fonetische overgang zijn, maar de scheiding van het Lonerlandse sleeptonige *louch* en het Tongerlandse *loch* met

sleeptonige korte klinker van het Ripuarische rekkingsgebied is het gevolg van een afknijping die door het aannemen van de stoottoon in Maastrichts *loch* tot stand is gekomen. Of het Lonerlandse *louch* als onmiddellijke voorganger een sleeptonig *lout* heeft gekend, is wel niet meer te achterhalen. De kaart levert dus na de gevallen die ik in 2010 heb behandeld een mooi nieuw voorbeeld van de rol van Maastricht in de omvorming van het Zuid-Limburgse taallandschap.

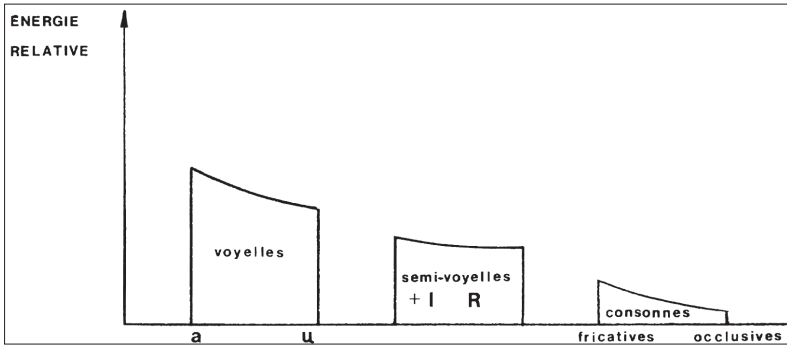
5. De geboorte van de toonaccenten

Bovenstaande uiteenzetting was nodig om het klanksysteem van voor en na het ontstaan van de tegenstelling tussen sleepton en stoottoon in zijn totaliteit, met inbegrip van dat der korte klinkers voor obstruent, in die overgang te kunnen betrekken. Over de opbouw van het vocaalsysteem waarop die splitsing heeft gewerkt, is het onderzoek het eens. Zijn beschrijving volgt verderop. De vraag hier is of die opbouw in sommige Rijnlands-Limburgse dialecten nog herkenbaar is. Jongen 2010:51 stelt (en laat zien) dat “de vroegere door de oorspronkelijke accentregels voortgebrachte toonaccentverdeling zich tot in het huidige dialect (dat van Moresnet, J.G.) op zeer consequente wijze heeft kunnen handhaven.” Wat hij voor Moresnet aanneemt blijkt ook voor een aantal andere plaatsen uit Belgisch Overmaas (vanaf ongeveer Sint-Martens-Voeren) te gelden. Ook in andere, met name in Tongerlandse en oostelijke Lonerlandse dialecten is de oorspronkelijke accentverdeling nog goed herkenbaar, niettegenstaande hier grote verschuivingen in de plaatsing van de elementen in het vocaalsysteem hebben plaatsgevonden. Die van plaats verschoven elementen hebben er echter het toonaccent bewaard dat ze bij het ontstaan van de tweetonigheid hadden gekregen. Zo is in Tongeren de oude *û* tot *au* gediftonggeerd, maar wel heeft er zich in *hau*'s de sleepton gehandhaafd. Elders in Limburg en ook in het Rijnland hebben secundaire ontwikkelingen van fonetische aard (zoals hierboven voor de korte klinkers voor obstruent is betoogd) en ook veelal analogieën talrijke storingen van de oorspronkelijke accentverdeling veroorzaakt.

In de formulering van Jongen 2010:44 dat “stoottoon is opgetreden waar er voldoende stemhebbende ruimte was om het toonhoogteverloop tot zijn volle recht te laten komen” suggereert de term “voldoende” dat die ruimte ook groter kon zijn, hetgeen a fortiori dit effect tot stand kon brengen, maar ook dat die in verschillende mate kleiner kon zijn, wat een variërende sterkte van uitsluitingsdwang kon opleveren. We bevinden ons hier op het terrein van wat in de fonetiek van articulatorisch standpunt *sterkte* of *intensiteit* en van auditief standpunt *luidheid* of *sonoriteit* van de spraakklanken genoemd wordt. Ik gebruik hiervoor in het vervolg de term *sonoriteit*. Natuurlijk kan een bepaalde spraakklank met verschillende sonoriteit tot stand worden gebracht, afhankelijk van de kracht waarmee hij gearticuleerd en de luidheid waarmee hij gepercipieerd wordt, maar dat is hier het punt niet. Waar het wel om gaat zijn de verschillen in sonoriteit bij onderscheiden spraakklanken die met dezelfde kracht worden gerealiseerd. Die verschillen blijken o.a. uit het feit dat de ene spraakklank dan over een grotere afstand waarneembaar is dan de andere.

Fonetici hebben getracht, de sonoriteitsgraad van de afzonderlijke spraakklanken van een taal of van talen in het algemeen vergelijkend vast te stellen. In het fonetisch handboek van Landercy en Renard 1977 staat op p. 126 een (hier in schema 1 overgenomen) figuur met een groepsgewijs gerangschikte weergave van de sonoriteit van klinkers (voyelles), sonoranten (semi-voyelles + *l*, *r*)⁽²⁷⁾ en obstruenten (consonnes). Daarin suggereert de dalende bovenste lijn het afnemen van de sonoriteit: klinkers zijn meer sonoor dan sonoranten en die zijn op hun beurt meer sonoor dan obstruenten. Bij de eerste en de derde groep wordt nog iets verder gepreciseerd: de *a* wordt als de meest sonore en de *u* als de minst sonore klinker beschouwd en fricatieven worden voor meer sonoor dan occlusieven gehouden. Maar daarmee is de kous natuurlijk niet af: andere klinkers en ook tweeklanken hebben hier nog geen plaats tussen *a* en *u*,

⁽²⁷⁾ Tot deze groep worden kennelijk ook de nasale medeklinkers gerekend.

Schema 1: Sonoriteitsscala van Landercy-Renard
(sonoriteit van links naar rechts afnemend)

de sonoranten zijn niet volgens hun sonoriteitsgraad gedifferentieerd, er is geen onderscheid gemaakt tussen stemhebbende en stemloze occlusieven en fricatieven en bij elk van beide ook niet volgens de articulatieplaats.

Tabellen met zo een verfijndere sonoriteitsscala bestaan. In het bekende handboek *Foniek van het Nederlands* (in de twee versies) van B. van den Berg staan er twee (1967:71 en 1972:75), overgenomen van de Nederlandse foneticus Zwaardemaker en van de vader van de moderne taalkunde de Saussure. Ik laat hier in schema 2 de vermoedelijk bekendste zien, die van de Deense foneticus Jespersen, overgenomen uit von Essen 1966:129.

1.	a)	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	
	b)	<i>f</i>	<i>s</i>	<i>ç</i>	<i>x</i>
2.		<i>b</i>	<i>d</i>	<i>g</i>	
3.		<i>v</i>	<i>z</i>	<i>j</i>	
4.	a)	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>ŋ</i>	
	b)	<i>l</i>			
5.		<i>r</i>			
6.		<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	
7.		<i>ö</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	
8.		<i>ɔ</i>	<i>æ</i>	<i>a</i>	

Schema 2: Sonoriteitsscala van Jespersen
(sonoriteit van boven naar beneden toenemend)

Von Essen 1966:143 wijst erop dat zo'n rangschikking de "*subjektiv empfundene Stärke des Schalles*" weergeeft, maar tegelijk dat de intensiteit "auch objektiv gemessen und sogar registriert werden (kann), aber eben nur die *physikalische Intensität*." Een beschrijving van hoe dat technisch mogelijk is (zie von Essen 1966:143-146) is voor onze doelstelling echter niet nodig.

In de tabel van Jespersen, en dat geldt ook voor de andere, is de differentiatie niet tot het uiterste doorgevoerd. Medeklinkers met dezelfde articulatiwijze (Artikulationsart), b.v. de stemloze occlusieven *p*, *t* en *k* worden niet naar hun sonoriteit onderscheiden, en hetzelfde geldt voor klinkers met dezelfde openingsgraad, b.v. de gesloten klinkers *ü*, *u* en *i*. Het is verder duidelijk dat de tabel telkens opnieuw aan de klankenvoorraad van de afzonderlijke talen zou moeten worden aangepast. In een taal met een oppositie tussen korte en lange klinkers hebben lange (gespannen) klinkers meer sonoriteit dan korte (ongespannen), in een taal met een oppositie tussen orale en nasale klinkers hebben orale klinkers meer sonoriteit dan nasale enz. Bovendien is rekening te houden met het feit dat bij het spreken geen afzonderlijke klinkers of medeklinkers worden voortgebracht. Spreken gebeurt in woorden en zinnen, d.w.z. in combinaties van klanken. Van de woorden *maan* en *mot* bevat het eerste om meerdere redenen meer sonoriteit dan het tweede: de *aa* is een lange (gespannen) klinker, de *o* een korte (ongespannen), de *aa* is bovendien een meer open klinker dan de *o* en de *n* is als sonorant een meer sonore medeklinker dan de stemloze occlusief *t*. De complexere sonoriteit van combinaties van spraakklanken kan grenzen van lettergrepen overschrijden. Een dergelijke uitbreiding van de sonoriteit geldt in het geval van de toonaccenten vanaf de beklemtoonde klinker of tweeklank. Anders geformuleerd: uitbreiding van de sonoriteit vindt vanuit die klinker of tweeklank steeds naar rechts, nooit naar links plaats en de sonoriteit kan daarbij in een volgende syllabe doorlopen. Vandaar dat de enige medeklinker die bij die uitbreiding geen rol speelt, de *h* is, die uitsluitend links van die vocaal is aan te treffen.

We hebben de beschreven uitbreiding nodig om de rol van de sonoriteit in de gevallen met geconditioneerde stoottoon en het daarmee complementaire deel van de sleптоon te begrijpen. Die zijn immers historisch meersyllabig. De lettergreepgrens werd bij de geconditioneerde stoottoon gevormd door stemhebbende medeklinkers, bij de complementaire sleптоon door stemloze medeklinkers. Stemhebbende medeklinkers onderscheiden zich van stemloze door hun grotere sonoriteit. In de opvatting van de dialectologen die de situatie bij historisch korte klinkers in gesloten syllabe met obstruente syllabegrens nog niet goed begrepen hadden, moest het eerste element van die grenscombinatie zelfs een sonorant zijn, d.w.z. een medeklinker die in de sonoriteitsscala tussen de vocalen en de stemhebbende obstruenten staat. In de hier aangenomen opvatting was dat niet noodzakelijk en vormde de stemhebbendheid van een uit een gemaat bestaande syllabegrens al een voldoende voorwaarde.

KORTE KLINKERS			LANGE KLINKERS			TWEETONEN		
æ	a		æ̂	â		ie	üö	uo
ε								
e	ö	o	ê	ô̂	ô			
i	ü	u	î	û̂	û	ei	öü	ou
<hr/>								
= \check{V} EN \bar{V}								
ONBEKLEMTONE KLINKER: ə								

Schema 3: Het referentiesysteem

In de sonoriteitsscala van Jespersen staan de minst sonore elementen bovenaan en de meest sonore onderaan. We kunnen vanzelfsprekend zonder informatieverlies of inhoudelijke wijziging die volgorde omdraaien. (Ik doe dat hier in Schema 4 – zie verder – met de sonoriteitsscala van de toonaccenten omdat het voor de toetsing van hun historische verdeling aan de sonoriteitsproblematiek handiger is.) Maar eerst wil ik erop wijzen dat de klinkers en tweetonen die erin zijn opgenomen (het

SPONTANE STOOTTOON	$\overset{\wedge}{\text{æ}}$ $\overset{\wedge}{\text{a}}$ $\hat{\text{e}}$ $\hat{\text{o}}$ $\hat{\text{o}}$ ie üö uo
GECONDITIONEERDE STOOTTOON	$\check{\text{V}}\text{Sc}+\text{ə}$ $\text{ei}c+\text{ə}$ $\check{\text{ö}}\text{ü}c+\text{ə}$ $\text{ou}c+\text{ə}$ $\hat{\text{i}}c+\text{ə}$ $\hat{\text{u}}c+\text{ə}$ $\hat{\text{u}}c+\text{ə}$ $\bar{\text{V}}c+\text{ə}$ $\check{\text{V}}c+\text{c}+\text{ə}$
SLEEPTOON	$\check{\text{V}}\text{S}(\{\overset{\pm}{\text{c}}\text{ə}\})$ $\text{ei}(\{\overset{\pm}{\text{c}}\text{ə}\})$ $\check{\text{ö}}\text{ü}c-\text{ə}$ $\text{ou}(\{\overset{\pm}{\text{c}}\text{ə}\})$ $\hat{\text{i}}(\{\overset{\pm}{\text{c}}\text{ə}\})$ $\hat{\text{u}}c-\text{ə}$ $\hat{\text{u}}(\{\overset{\pm}{\text{c}}\text{ə}\})$ $\bar{\text{V}}c-\text{ə}$ $\check{\text{V}}c-(c-(\text{ə}))$

Schema 4: Verdeling van de tweetonigheid gerelateerd aan de sonoriteitsscala van het referentiesysteem (sonoriteit van boven naar beneden afnemend)

referentiesysteem), die van een West-Germaans systeem zijn (schema 3) waarop de *i*-umlaut al heeft gewerkt en dat in de historische studies van de Limburgs-Rijnlandse toonaccenten algemeen als vertrekpunt aanvaard wordt.⁽²⁸⁾ Het teken *ə* staat voor een willekeurige onbeklemtoonde klinker van een tweede lettergreep, die in de Mnl. en de gelijktijdige Middelfrankische periode tot een sjwa is afgezwakt. Het teken $\check{\text{V}}$ staat voor een niet nader gespecificeerde beklemtoonde korte klinker, het teken $\bar{\text{V}}$ voor zo een klinker die in de mnl. periode al gerekt was. In schema 4 stelt verder de letter *c* een consonant voor; is die consonant een stemhebbende, dan volgt daarop een plusteken, is het een stemloze, dan volgt een minteken. Die stemhebbende consonant kan een sonorant zijn, maar als hij dat dwingend is, dan staat in plaats van de combinatie *c+* het teken *S*. Elementen tussen ronde haken zijn niet obligatorisch, elementen tussen accolades bevatten alternatieven.

⁽²⁸⁾ Hierbij is wel op te merken dat de elementen *ei*, *öü*, *ou* en $\hat{\text{e}}$, $\hat{\text{o}}$, $\hat{\text{o}}$ in het Westlimburgs een andere verdeling over de woordenschat vertonen dan elders in het polytone gebied. Zie Goossens 2009:153-155.

De “voldoende stemhebbende ruimte om het toonhoogteverloop tot zijn volle recht te laten komen”, waar Jongen 2010:44 van spreekt, was bij de open lange vocalen en diftongen in meer dan voldoende mate voorhanden. Zij konden ook zonder een verlenging van de sonoriteit door een volgend consonantisme en een volgende lettergreep al het kenmerk stoottoon ontwikkelen. Verlenging komt wel voor, maar is geen voorwaarde. De stoottoon van deze klinkers en diftongen is dus spontaan. In de tabel heb ik de meest open klinkers van deze groep bovenaan geplaatst en de minder open daaronder. De diftongen uit deze groep, die ook een gesloten element bevatten, staan op de derde rij.

Minder sonoriteit vertonen de meer gesloten lange (gespannen) vocalen en diftongen en uiteraard ook de korte (ongespannen) vocalen. Zij hebben om stoottoonig te klinken de ondersteuning nodig van een volgend stemhebbend consonantisme en een tweede lettergreep.⁽²⁹⁾ De stoottoon is dus hier geconditioneerd. Wanneer dan de klinker kort is, blijkt het niet nodig om tussen een meer open en een meer gesloten vocalisme te onderscheiden. Dat geldt zowel voor de positie in open als in gesloten lettergreep. Bij de andere gevallen plaats ik de diftongen *ei*, *öü*, *ou*, die een meer open element bevatten, boven de klinkers *î*, *û*, *û*, die homogeen gesloten zijn. Bij de oorspronkelijk korte klinkers plaats ik die met een volgende sonorant bovenaan, omdat deze groep een sonoriteit bevat die ten minste zo sterk is als die van de diftongen, die als tweede element een semivocaal bevatten. Dat de gevallen met volgende gegemineerde stemhebbende occlusief in dit rijtje onderaan staan, ligt voor de hand. De

⁽²⁹⁾ Het lijkt mij nuttig erop te wijzen dat op de *ə* van die tweede lettergreep nog elementen konden volgen, die voor de beschrijving van het ontstaan der toonoppositie overbodig zijn en dus niet in de grafische voorstelling ervan zijn opgenomen. Een frequent element van die aard is de sonorant *n*. Wanneer die optrad behoeft hij de *ə* voor apocope, maar viel hij zelf daarna in de regel wel weg. Zowel bij het behoud als bij het verlies van de *ə* moest stoottoon verschijnen. Dat dit frequent het geval was bij apocope van de *ə* heeft talrijke onderzoekers blind gemaakt voor het feit dat de oorzaak van de geconditioneerde stoottoon niet in de apocope, maar wel in de beschreven tweelettergreepigheid te vinden is.

volgorde waarbij de gevallen met korte vocaal plus sonorant bovenaan staan, gevolgd worden door die met diftong of lange vocaal en deze op hun beurt gevolgd worden door de gevallen met in open lettergreep gerekte oorspronkelijk korte klinker, vindt steun in een telling van de uitzonderingen op de verdeling van stoot- en sleeptoon in het dialect van Genk, die ik in 2009:118-120 heb doorgevoerd: het aantal sleptonen is hier in verhouding het kleinst bij de eerste groep en het grootst bij de derde.

Wat overblijft heeft sleeptoon. Dat wil zeggen: ten eerste de tegenhangers van de geconditioneerde stoottonige combinaties met stemhebbende syllabegrens, die dus een stemloze syllabegrens hebben, ten tweede de éénsyllabigen voor zover die niet onder de spontane stoottoon vallen. Dit laatste wordt in de tabel zichtbaar doordat alle tot een eventuele tweede syllabe behorende elementen die tot de sleeptoon bijdragen, tussen ronde haken staan. Die ronde haken ontbreken bij de *öü*, de *û* en de gerekte vocalen. Bij de *öü* en de *û* komt dat omdat zij het resultaat van een umlaut zijn en dus noodzakelijk een tweede syllabe gehad hebben, bij de gerekte vocalen omdat hun rekking het gevolg is van hun positie in open lettergreep, d.w.z. een lettergreep die ook noodzakelijk door een tweede gevolgd werd. Bij de *ei*, *ou*, *î*, *û* en bij de gevallen met korte klinker plus sonorant is naast de mogelijkheid met de stemloze tegenhanger van de combinatorische stoottoon, dus *c-ə*, nog een tweede mogelijkheid ingebouwd, die op haar beurt nog eens opgesplitst is: *c±*. Het gaat hier dus om éénsyllabigen die eindigen op een consonant. Deze consonant kan stemhebbend of stemloos zijn. De gevallen met stemloze consonant behoeven geen verdere uitleg, die met stemhebbende verduidelijk ik met een voorbeeld. Het woord *hand*⁽³⁰⁾ was in het Westgermaans al eensyllabig en eindigde op een stemhebbende medeklinker. Die is tegenwoordig stemloos geworden (*hant*), maar in het meervoud heeft zich in het Nederlands de *d* gehandhaafd en in het enkelvoud wordt die

⁽³⁰⁾ De nominatief enkelvoud.

ook nog geschreven; ook in het Limburgs is in de geassimileerde medeklinkercombinatie *-nd-* van *han*, *haan* of *haen* die stemhebbendheid (dieptestructureel) nog herkenbaar.⁽³¹⁾ We nemen dus best aan dat als het woord maar kort genoeg (eensyllabig) en de lange klinker of diftong maar gesloten genoeg was, sleeptoon ook in volledig stemhebbende combinaties kon optreden. Helemaal onderaan in de tabel staan de gevallen met korte klinker voor stemloze consonant of consonantencombinatie. Het zijn juist deze gevallen die het onderzoek de grootste moeilijkheden hebben opgeleverd doordat zij in grote delen (het grootste deel?) van het polytone gebied hun toon hebben verloren, hetgeen de gehoorindruk van een stoottoon oplevert.

De tabel vertoont van boven naar beneden in haar geheel en in haar drie delen een duidelijke afname van de sonoriteit. In elk van de drie delen mag die afname ook geleidelijk genoemd worden. Of de overgangen van de spontane naar de geconditioneerde stoottoon en van de geconditioneerde stoottoon naar de sleeptoon ook van die geleidelijkheid deel uitmaken, kan ik niet beoordelen. In ieder geval zijn op die plaatsen tegenstellingen in de structurele opbouw van de elementen die tot de daar gescheiden groepen behoren herkenbaar. Maar dat is natuurlijk op zich geen argument om de geleidelijkheid van de overgang op die plaatsen te ontkennen. We kunnen ons wel afvragen of het feit dat de openende diftongen *ie*, *üö*, *uo*, die bij de spontane stoottoon en dus hoger dan de sluitende diftongen met dezelfde elementen in omgekeerde volgorde *ei*, *öü*, *ou* met hun geconditioneerde betoning geklasseerd staan, wel te verzoenen is met de stelling dat de tabel een doorlopende afnemende sonoriteit vertoont. Mijns inziens is dit het enige geval waarin onduidelijkheid te constateren valt. We kunnen die opheffen met de hypothese dat een of de twee elementen van de diftongen met

⁽³¹⁾ In andere gevallen is die stemhebbendheid nog herkenbaar aan de syncope van een *d* in verbogen vormen van *wijd* of *tijd* of aan de Duitse spelling met een stemhebbende medeklinker in de onverbogen vormen van *taub* of *Laub*.

spontane stoottoon opener werd of werden gerealiseerd dan die van de andere.

De Rijnlands-Limburgse tweetonigheid is dus tot stand gekomen doordat hier in een sonoriteitsscala, een gegeven dat in principe in iedere taal van de wereld voorkomt, op een bepaald punt een breuk is ontstaan, die tot een groepering in twee polariserende betoningen heeft geleid. Waarom juist op deze plaats in het sonoriteitscontinuüm weet ik niet. Dat hoeft ook niet om te constateren dat door deze splitsing het raadsel van de oorsprong van de tweetonigheid is opgelost. Maar daarmee is ook, zoals zo dikwijls in het wetenschappelijk bedrijf, het probleem verschoven. Immers, waarom is juist in ons polytone gebied zo een specifieke breuk in de sonoriteit van het spreken tot stand gekomen en waarom juist op die plaats in de ketting? Dat zijn twee vragen waar ik het antwoord niet op weet.

De analyse levert echter wel een gedeeltelijk antwoord op de vraag naar de chronologie van het ontstaan der tweetonigheid op. Aangezien de ontwikkeling van de korte klinkers in gesloten en in open lettergreep tot hetzelfde resultaat leidt, namelijk doorlopend sleптоon (de stoottonige gevallen voor de geminate *-bb-*, *-dd-*, *-gg-* in gesloten lettergreep hebben geen tegenhanger in open lettergreep), moet het ontstaan van het tooncontrast ouder zijn dan de rekking van korte klinkers in open lettergreep. Anders zou namelijk de lange open klinker *a* van *maken* en *water* spontane stoottoon in plaats van sleптоon moeten hebben.

Literatuur

- CAJOT, J. 2001: 'Een toonloze enclave in een polytoon gebied. Een les in structurele fonologie?' In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 3, p. 71-88.
- CAJOT, J. 2006: 'Phonologisch bedingter Polytonieverlust – Eine tonlose Enklave südlich von Maastricht'. In: De Vaan 2006, p. 11-23.
- CLERINX, M. 2014 m.m.v. X. Staelens: *Grammèèr van 't (H)Essels*. Tweede druk. Hasselt.

- DOLS, W. 1953: *Sittardse difongering*. Posthume uitgave verzorgd door J.C. van de Bergh. Sittard.
- DSA: *Deutscher Sprachatlas (DSA)*. Auf Grund des von G. Wenker begründeten Sprachatlas des deutschen Reichs in vereinfachter Form begonnen von F. Wrede, fortgesetzt von W. Mitzka und B. Martin. Marburg 1927-1956. Digitale versie van de hele met de hand getekende kaartencollectie in www.diwa.info
- DUPONT, J. 1909: *Grammatica van het dialect van Bree*. Editie van het manuscrift door B. Lutsch, M. de Vaan m.m.v. J. Goossens in dbnl.org
- ESSEN, O. VON 1966: *Allgemeine und angewandte Phonetik*. 4. Veränderte Auflage. Berlin.
- FRINGS, Th. 1913: *Studien zur Dialektgeographie des Niederrheins zwischen Düsseldorf und Aachen*. Marburg.
- FRINGS, Th. 1916: *Die rheinische Accentuierung. Vorstudie zu einer Grammatik der rheinischen Mundarten*. Marburg.
- FRINGS, Th. 1934: 'Der rheinische und der litauische Accent'. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 58, p. 110-149.
- GOFFIN, W. 1946: *Klankleer van het dialect van Genk*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Gent.
- GOOSSENS, J. 1956: 'Stoottoon en diftongering van Wgm. *î* en *û* in Limburg'. In: *Taal en Tongval* 8, p. 99-112.
- GOOSSENS, J. 1959: 'Historisch onderzoek van sleeptoon en stoottoon in het dialect van Genk'. In: *Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 33, p. 141-212.
- GOOSSENS, J. 2006: 'Historische und geographische Randbedingungen des Genker Tonakzentsystems'. In: De Vaan 2006, p. 35-49.
- GOOSSENS, J. 2009: *De Genker toonaccenten en hun dialectgeografische inbedding*. Tongeren.
- GOOSSENS, J. 2010: 'Het Maastrichts als doodgraver van de Zuidlimburgse dialecten'. In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 12, p. 13-30.
- GOOSSENS, J. 2011: 'De Limburgse toonaccenten in het enkelvoud en het meervoud van het woord *been*. Een oefening in ruimte-tijdfonologie'. In: *Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 83, p. 95-107.
- GROOTAERS, L. 1908-1911: 'Het dialect van Tongeren. Eene fonetisch-historische studie'. In: *Leuvense Bijdragen* 8, p. 101-257, 267-353 en 9, p. 1-35, 121-181.
- GROOTAERS, L. 1921: 'Limburgsche Accent-studiën'. In: *Leuvense Bijdragen* 13, p. 80-96.

- GROOTAERS, L. 1944: 'Bijdrage tot de Zuidlimburgse tonologie'. In: H. Draye (Ed.): *Feestbundel H. J. van de Wijer*. Deel II, Leuven, p. 85-106.
- GROOTAERS, L. en J. Grauls 1930: *Klankleer van het Hasseltsch dialect*. Leuven.
- JONGEN, R. 1967: 'Het fonologisch karakter van de Moresnetse sleep- en stoottoon'. In: *Taal en Tongval* 19, p. 141-152.
- JONGEN, R. 1972: *Phonologie der Moresnetter Mundart. Eine Beschreibung der segmentalen und prosodischen Wortformdiakrise*. Assen.
- JONGEN, R. 2010: 'De Rijnlandse toonaccenten in het Zuid-Nederfrankisch dialect van Moresnet'. In: *Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 82, p. 37-83.
- KERN, J.H. 1909: 'Zum Verhältnis zwischen Betonung und Laut in niederländisch-limburgischen Mundarten'. In: *Indogermanische Forschungen* 26, p. 258-274.
- KEULEN, R. 2009: 'Het Hoeseltse klanksysteem in het Haspengouwse dialectlandschap'. In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 11, p. 55-92.
- LANDERCY, A. & Renard, R. 1977: *Éléments de phonétique*. Bruxelles.
- LEENEN, J. 1913: *Limburgsche en Brabantsche Dialecten, een proeve van synthetiseering*. Onuitgegeven proefschrift Leuven.
- LEENEN, J. 1921: 'Onderzoek naar den oorsprong en de ontwikkeling van het Limburgsche tweegestaltige accent'. In: *Handelingen van het Vierde Vlaamsch Philologencongres*. Brugge, p. 91-94.
- LEENEN, J. 1952: 'Die "Rheinische Akzentuierung" in Limburg'. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter* 17, p. 390-398.
- LEENEN, J. 1966: 'Klankrijkdom van de Limburgse tongval'. In: *Taal en Tongval* 18, p. 19-26.
- LSA: *Luxemburgischer Sprachatlas*. Laut- und Formenatlas von R. Bruch +, für den Druck vorbereitet von J. Goossens. Marburg 1963.
- MAES, U. 2010: 'Problemen omtrent het verdwijnen van de Limburgs-Rijnlandse polytonie in de Getelandse dialecten'. In: *Jaarboek van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 12, p. 71-80.
- NÖRREBERG, K. 1884: 'Ein niederrheinisches Accentgesetz'. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 9, p. 402-412.
- RND 8: *Dialektatlas van Belgisch-Limburg en Zuid Nederlands-Limburg* door E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin en A. Stevens. Antwerpen 1962.

- SCHMIDT, J.E. 1986: *Die mittelfränkischen Tonakzente (Rheinische Akzentuierung)*. Stuttgart.
- SCHMIDT, J.E./ Künzel, H.J. 2006: ‚Das Rätsel löst sich: Phonetik und sprachhistorische Genese der Tonakzente im Regelumkehrgebiet (Regel B)‘. In: De Vaan 2006, p. 135-163.
- SGV: Verzameling van dialectmateriaal uit de enquête van J. Schrijnen, J. van Ginneken en J.J. Verbeeten uit 1914.
- STAELENS, X. 1982: *Dieksjenèèr van 't (H)Essels. Nederlands-Hasselts Woordenboek*. Hasselt.
- STEVENS, A. 1951: ‘De evolutie van de Haspengouwse streektaalen’. In: *Limburgs Haspengouw*. Hasselt, p. 223-264.
- STEVENS, A. 1952: ‘Structuur en historische ondergrond van het Haspengouws taallandschap’. In: *Het Oude Land van Loon* 7, p. 135-142.
- STEVENS, A. 1955: ‘Intonatieproblemen in en om West-Limburg’. In: *Taal en Tongval* 7, p. 135-142.
- STEVENS, A. 1986: *Túngërsë Diksjenêèr*. Woordenboek van het Tongers met een Nederlands register door A. Lefebure-Meyers. Tongeren.
- TAELDEMAN, J. 1971: ‘De ontwikkeling van ogm. ũ in het westelijke en centrale Zuiden’. In: *Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie & Dialectologie* 45, p. 163-270.
- TANS, J.G.H. 1938: *Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlands Zuid-Limburg*. Maastricht.
- VAAAN, M. DE 2006 (Ed.): *Germanic Tone Accents. Proceedings of the First International Workshop on Franconian Tone Accents Leiden 13-14 June 2003*. Stuttgart.
- WBD: *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. Assen enz. 1967-2005.
- WELKENHUIZEN, R. 2010: *De sjtö²p liegke i gene sjtöb. Toonoppositie bij beklemtoonde korte vocaal vóór hedendaagse stemloze occlusief in de Zuidoostlimburgse dialecten*. Onuitgegeven masterscriptie. Luik.
- WLD: *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. Assen enz. 1983-2008.
- WELTER, W. 1929: *Studien zur Dialektgeographie des Kreises Eupen*. Bonn.
- WELTER, W. 1933: *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*. Den Haag.
- WELTER, W. 1938: *Die Mundarten des Aachener Landes als Mittler zwischen Rhein und Maas*. Bonn.

Eine (polemische) Kurzfassung

Die rheinische Tonakzentforschung hat von Anfang an vernachlässigt, sich über den Status der Kurzvokale in geschlossener Silbe vor Obstruent Gedanken zu machen. Das kommt daher, dass sie die Tonakzentproblematik als die Problematik einer einzigen Akzentart, der Schärfung (des Stoßtons) betrachtet hat und erst seit Schmidt 1986 diese als Tonakzent 1 von einem Tonakzent 2 (dem Trägheitsakzent oder Schleifton) unterscheidet. In dieser Betrachtungsweise, in der neben der spontanen Schärfung bei offenem langem Vokalismus eine bedingte Schärfung bei nicht offenem langem Vokalismus und bei Verbindungen von Kurzvokalen mit Sonanten bei stimmhafter Silbengrenze unterschieden wurde, gab es keinen Platz für den Einbau des Restbestandes. Dieser setzt sich zusammen aus Kurzvokalen vor Obstruenten und Vokalen, die durch eine stimmlose Silbengrenze bzw. bei geschlossenem Vokalismus durch Einsilbigkeit nicht der bedingten Schärfung unterliegen. Ihr Status wurde mit den Ausdrücken *Accentslosigkeit* und *Schärfungslosigkeit* (Frings 1916:25, 39) charakterisiert.

Die maasländische oder limburgische Forschung, zu der ich auch den Großteil der Arbeiten des Eupener Dialektologen Welter rechnen muss, richtete dagegen von Anfang an ihre Aufmerksamkeit an erster Stelle auf diesen „schärfungslosen“ Tonakzent 2 und nannte ihn *sleeptoon*, Schleifton oder *Trägheitsakzent*. Im Gegensatz zu den Rheinländern betrachtete sie aber den anderen Tonakzent nicht als akzentlos, sondern sah in ihm einen Oppositionspartner, den sie *stoottoon*, Stoßton nannte. Die wichtigsten Vertreter dieser Forschung (Grootaers, Welter, Stevens, Jongen) stammen aus Teilen des Zweitongebiets, in denen bei Kurzvokalen vor stimmlosen Obstruenten phonologische Oppositionen zwischen den Tonakzenten 1 und 2 anzutreffen sind. Das war offenbar bei den rheinischen Forschern, zumindest insofern es die Stellung der Kurzvokale vor Okklusiv betrifft, bisher nicht der Fall. Was die Position vor Frikativ angeht, so fiel die Möglichkeit einer Verbindung der

zahlreichen Vokaldehnungen mit einem Tonakzent 2 durch ihre einseitige Betrachtung der Schärfung außerhalb ihres Blickfeldes. So ist es verständlich, dass Schmidt 1986:125-126 die richtigen Beobachtungen von Jongen über die Tonopposition bei Kurzvokalen vor Okklusiv anzweifelt oder sogar für unglaublich hält und versucht, Beobachtungen von Welter und Jongen gegeneinander auszuspielen.

Es ist aber nicht berechtigt, diese unbequemen Kurzvokale einfach zur Seite zu schieben oder sie für tonindifferent zu erklären. Sie müssen in das System des spontanen und des bedingten Tonakzents 1 und seines schleiftonigen Opponenten eingepasst werden. Das gelingt ohne weiteres. Wenn der nach einem Kurzvokal die Silbe schließende Konsonant ein Frikativ ist, ist dieser als Teil einer Verbindung mit einem stimmlosen Okklusiv oder als Geminata notwendigerweise stimmlos, denn es ist kein Lautgesetz denkbar, nach dem er stimmhaft sein kann. Sowohl in zweisilbigen wie in einsilbigen Wortformen muss der Vokal nach der Regel der bedingten Schärfung und des komplementären Schleiftons also Schleifton, das heißt Tonakzent 2 haben. Und das ist was wir tatsächlich in den Gebieten der genannten limburgischen Forscher finden.

Was zweitens die Position vor Okklusiv betrifft, so ist die Lage in der deutlichen Mehrheit der Fälle dieselbe. Doch gibt es hier eine kleine, aber klar erkennbare Gruppe von historisch zweisilbigen Wortformen, deren Silbengrenze von geminierten, stimmhaften Okklusiven gebildet wird (der Typ *tob*, Pl. *tobben* 'Eimer', *bed*, Pl. *bedden* 'Bett', *brüg*, Pl. *brüggen* 'Brücke'), die zunächst den rheinischen Forschern nicht aufgefallen ist. Diese Fälle haben in den Gebieten der genannten Forscher erwartungsgemäß Tonakzent 1. Der Gegensatz zwischen der Beobachtung von Jongen, dass sie in seiner Mundart (Moresnet) in den heute einsilbigen (durch Schwa-Apokope entstandenen) Fällen Tonakzent 1 haben und Welter, der sie in seiner Stadtmundart (Eupen) mit Akzent 2 notierte, ist durch eine in Eupen stattgehabte Analogie nach der Mehrheit der Fälle mit

Kurzvokal vor auslautendem stimmlosem Okklusiv zu erklären. Dass Welter den Eupener Schleifton bei seinen Erkundungen in der Umgegend teilweise „hineingehört“ hat, ist nur zu verständlich.

Das Faktum, dass die Kurzvokale vor stimmlosen Okklusiven lautgesetzlich Tonakzent 2 haben müssen, den rheinischen Forschern nicht aufgefallen ist, hat, außer ihrer einseitigen Betrachtung des Tonakzents 1 als zweiten Grund, dass sie in den Dialekten, die sie in ihren Ortsgrammatiken untersuchten, tatsächlich keinen Schleifton aufweisen. Das gilt übrigens auch für die Mehrheit der limburgischen Mundarten. Das hat eine deutliche Ursache phonetischer Art. Der Schwebefeffekt des Schleiftons wird bei Vokalen mit dem Merkmal [+ kurz] bei Zweisilblern durch den folgenden stimmlosen Okklusiv jäh unterbrochen und bei Einsilblern sogar abgebrochen, so dass der Tonakzent sich nicht voll entwickeln kann und leicht verloren geht. Limburgische Forscher erfahren solche Vokale als stoßtonig. Es ist aber gar nicht auszuschließen, dass in bestimmten ripuarischen und moselfränkischen Dialekten der Tonakzent 2 beibehalten wurde, haben wir doch für die Mehrheit dieser Dialekte keine Informationen. Und weiter ist denkbar, dass rheinische dialektgeographisch arbeitende Forscher bei bestimmten Aufnahmen ihre eigene „Akzentslosigkeit“ in schleiftonigen Realisierungen solcher Wörter „hineingehört“ haben.

Bei den Kurzvokalen vor stimmlosem Frikativ kann sich der Schleifton leichter als vor stimmlosem Okklusiv entfalten. Frikative haben im Gegensatz zu Okklusiven, aber in Übereinstimmung mit Sonanten das Merkmal [+ kontinuant]: Man kann sie anhalten und so die Silbe verlängern. Und wie bei den Sonanten, wo das ebenso häufig der Fall ist (*hannd* > *haand* ‚Hand‘), kann diese Verlängerung sich auf den vorangehenden Kurzvokal verschieben (*fasst* > *faast*), obwohl der Frikativ stimmlos ist. Es versteht sich also, dass überall, wo die ursprünglichen Kurzvokale vor stimmlosem Okklusiv Tonakzent 2 aufweisen, das ebenso bei Kurzvokalen vor stimmlosem Frikativ

der Fall ist und daß dieser Tonakzent in diesem Fall sogar weiter verbreitet ist und außerdem häufig mit Vokaldehnung einhergeht. Diese Dehnungen kommen nicht nur in den Teilen des Limburgischen mit Tonakzent 2 vor stimmlosen Okklusiven vor, sondern sie sind im deutschen Teil des Südniederfränkischen und im Ripuarischen weit verbreitet. Nur sind die rheinischen Forscher durch ihre Fixierung auf die Schärfung nicht auf den Gedanken gekommen, ihre Ursache in dem Schleifton zu erblicken. Ihre Schreibung dieser betonten Langvokale ohne Schärfungszeichen macht aber negativ deutlich, daß sie Tonakzent 2 haben.

Im ersten Teil des vorliegenden Aufsatzes wird gezeigt, wie die maasländisch-limburgische Forschung stufenweise (von Grootaers über Welter, Stevens, Goossens bis Jongen) dazu gekommen ist, die vollständigen zweitonigen Vokalsysteme in die Untersuchung einzubeziehen und die Ursache der Zweitonigkeit nicht in Apokopen unbetonter Vokale, sondern im Sonoritätsgrad von Vokalen und Silben zu suchen.

Wesentlich in dieser Argumentation ist der Nachweis, dass eine Opposition zwischen den Tonakzenten 1 und 2, die bei Kurzvokalen in geschlossener Silbe vor stimmlosem Okklusiv bis jetzt nur in zwei relativ kleinen Gebieten westlich und östlich von Maastricht nachgewiesen wurde, früher viel weiter verbreitet bzw. allgemein gewesen ist. Wesentlich ist zweitens der Nachweis, dass dies auch gilt für die Kurzvokale in geschlossener Silbe vor (immer stimmlosem) Frikativ und dass die auch heute noch weit verbreiteten Vokaldehnungen in diesem Fall dem Auftreten von Tonakzent 2 zuzuschreiben sind. Der erste Punkt wird vorwiegend in den Teilen 2 und 3 dieser Studie, der zweite durchgehend in den Teilen 2 bis 4 untersucht.

Teil 2 erbringt den Nachweis schleiftoniger Reste in den Teilen des Limburgischen, in denen die Tonopposition vor Obstruenten verloren gegangen ist. Es wird besonders auf die Lage in der Stadt Hasselt und im engeren Maasland nördlich und

östlich von Maastricht eingegangen. Teil 3 ist die Analyse einer geschlossenen Reihe von Dialektaufnahmen aus der südlimburgischen Gegend zwischen Maastricht und der westlichen Tonakzentgrenze in der zweiten Hälfte der 1950-er Jahre, die den Prozess des Akzentverlustes verdeutlicht.

In Teil 4 wird mit Einbeziehung der benachbarten rheinischen Mundarten noch näher auf die Verbreitung von Tonakzent 2 in Kurzvokalen vor den Frikativen *s* und *ch* eingegangen. Schleiftonige Realisierungen unter Beibehaltung der Vokalkürze finden sich im Süden von Belgisch Limburg vor allem in der Umgebung von Tongeren. Gedehte und teilweise nachträglich diphthongierte Vokale sind aber viel weiter verbreitet. Von limburgischen Forschern werden sie mit Schleifton notiert, von rheinischen ohne Toncharakterisierung, was wie gesagt implizit ebenfalls auf Tonakzent 2 hindeutet. In fast allen Fällen mit *ch* geht dieser Frikativ eine Verbindung mit *t* ein (*acht*, *lucht* < *luft*); der Frikativ fällt dann aus oder aber das auslautende *t* wird apokopiert. Die Dehnung umfasst nahezu den ganzen deutschen Teil des Südniederfränkischen und das Ripuarische und zweitens einen viel kleineren Teil des belgischen Südlimburgischen. Zwischen dem großen östlichen und dem kleinen westlichen Dehnungsgebiet hat sich ein Keil mit Maastricht in seiner Spitze geschoben. In diesem Keil, der auch den deutschen Selfkant mit Gangelt und Waldfeucht umfasst, sind Dehnung und Schleifton verloren gegangen.

Das ganze protomittel- und protosüdniederfränkische Vokalsystem mit seinen konsonantischen Verbindungen kann in eine Sonoritätsskala eingebaut werden. Diese umfasst, mit abnehmender Sonorität, die drei Stufen spontaner Tonakzent 1, bedingter Tonakzent 1, Tonakzent 2. Jede dieser drei Stufen kann aufgrund der vokalischen Öffnungsgrade und die zweite und dritte weiter aufgrund des Ausmaßes an Sonorität der Konsonanten auf der Silbengrenze weiter gegliedert werden. An einer Stelle in dieser Skala ist, noch vor der Dehnung von

Kurzvokalen in offener Silbe,⁽³²⁾ ein Bruch zwischen Stufen mit größerer und geringerer Sonorität entstanden. Dieser Bruch, auf der Grenze zwischen der zweiten und der dritten Stufe, trennt die so entstandenen Tonakzente 1 und 2. Die Opposition ist also nicht die Folge der Apokope des unbetonten Vokals einer Folgesilbe, die das Entstehen von Tonakzent 1 verursacht hätte, denn sie war schon vorhanden als die Apokope noch realisiert werden musste.

⁽³²⁾ Vor stimmloser Silbengrenze hat der Vokal sowohl bei geschlossener wie bei offener Silbe Tonakzent 2, das heißt im ersten Fall immer, im zweiten kontrastierend mit Tonakzent 1 bei stimmhafter Silbengrenze.